

VAPAUDEN TRAGEDIA YHTEISLAITUMILLA

Mia Holmberg

Pro gradu -tutkielma

Filosofian, poliittisen historian ja valtio-opin laitos

Filosofia

Turun yliopisto

Marraskuu 2022

Turun yliopiston laatu järjestelmän mukaisesti tämän julkaisun alkuperäisyys on tarkastettu Turnitin OriginalityCheck -järjestelmällä.

TURUN YLIOPISTO

Filosofian, poliittisen historian ja valtio-opin laitos

HOLMBERG MIA: Vapauden tragedia yhteislaitumilla

Pro gradu -tutkielma, 49 s.

Filosofia

Marraskuu 2022

Tämän pro gradu -tutkielman aiheena on yhteislaidunten tragediana (engl. *tragedy of the commons*) tunnettu kollektiivisen toiminnan ongelmatilanne, jossa yksilön kannalta järkevältä vaikuttava toiminta johtaa kaikkien osapuolten kannalta ikävään lopputulokseen.

Tutkielman tarkoituksena on selvittää, miten yhteislaidunten tragedia voidaan välttää. Opinnäytetyössä esitellään kolmen ympäristön hyvinvoinnista huolestuneen tutkijan ajatuksia sosiaalisista dilemmoista, niiden syistä, seurauksista ja ratkaisuvaihtoehdoista. Aluksi esitellään Garrett Hardinin yhteislaidunten tragedian ratkaisuehdotus sekä ongelmatilanteen mallinnus artikkelista ”The Tragedy of the Commons” (1968). Tämän jälkeen käydään läpi Hardinin kriittikkona tunnetun Elinor Ostromin artikkeli ”Beyond Markets and States: Polycentric Governance of Complex Economic Systems” (2009), jossa hän esittelee yhteisresurssien hallintaan liittyviä ongelmia sekä niiden ratkaisuvaihtoehtoja. Lisäksi tutkitaan Georg Henrik von Wrightin artikkelia ”Humanismi – taisteleva elämänasenne” (1976) ja hänen ajatuksiaan tieteellistyneen ihmisen teknistyneen elämänmuodon seurauksista. Tutkielman lopussa muodostetaan vielä yhteenveto erilaisista yhteislaidunten tragedian ratkaisuvaihtoehdoista.

Yhteislaidunten tragediaa on perinteisesti mallinnettu yhteislaitumilla tapahtuvien ja karjankasvatukseen liittyvien yhteistoiminnan ongelmien avulla. Tragedia saa alkunsa, kun omaa etuaan tavoittelevat karjankasvattajat lisäävät karjansa määrää rajattomasti. Tragedia on käsillä, kun laitumet tuhoutuvat niiden liikakäytön seurauksena. Eroosion lisäksi muita vastaavia ihmisen aiheuttamia ongelmia ovat esimerkiksi liikakalastus, merien saastuminen sekä ilmaston lämpeneminen.

Yhteislaidunten tragedian kehittymisen taustalla on yhteisten resurssien käytön sääntelymekanismien tai toimijan valintoja ohjaavien moraalikäsitteiden puute tai niiden tehotteisuus. Ongelmatilanteiden ratkaiseminen edellyttää, että toimijoiden asenteisiin, uskoihin ja mahdollisuuksiin vaikutetaan. Yhteislaidunten tragedia vältetään, kun ihminen oppii tunnistamaan omien toimintamahdollisuuksiensa luontaiset rajat sekä tavoittelemaan omien ja muiden ihmisten onnenmahdollisuuksien välistä tasapainoa.

Asiasanat: kollektiivisen toiminnan ongelma, kosmosaate, vangin dilemma, yhteiskuntafilosofia, yhteislaidunten tragedia, ympäristöfilosofia

1. Johdanto	1
2. Yhteislaidunten tragedia.....	5
2.1. “The Tragedy of the Commons”	7
2.1.1. Vapauden tragedia yhteislaitumilla.....	8
2.1.2. Vastuullisuus on vain omantunnon synonyymi	11
2.1.3. Moraalin perustavanlaatuinen täydentäminen	12
2.2. Hardinin perintö.....	13
3. Yhteisresurssien hallinta ja sosiaaliset dilemmat.....	15
3.1. “Beyond Markets and States: Polycentric Governance of Complex Economic Systems”	16
3.1.1. Yksinkertaisesta maailmankuvasta yksilön valintoihin	17
3.1.2. Ihmisten välinen vuorovaikutus tutkimuskohteena.....	19
3.1.3. Teorian kehittäminen	22
3.2. Kaatuuko Ostromin teoriarakennelma?	24
4. Nemesis Naturalis	26
4.1. ”Humanismi – taisteleva elämän asenne”.....	27
4.1.1. Luonto kostaa ja korjaa	28
4.1.2. Ihmiskuvan kehittyminen.....	30
4.1.3. Ihmisen hyvä	32
5. Yhteislaidunten tragedian ratkaisuvaihtoehdot.....	34
5.1. Yksityistäminen	35
5.2. Enemmistön sopimat keskinäiset pakotteet.....	36
5.3. Vastavuoroisuuden strategia.....	38
5.4. Sosiaalinen tasapainotila.....	40
5.5. Altruististen asenteiden sisäistämiseen perustuvat ratkaisut	41
6. Johtopäätökset.....	44
Lähteet.....	49

1. Johdanto

Tutkin tässä pro gradu -tutkielmassani yhteislaidunten tragediana (engl. *tragedy of the commons*) tunnettua kollektiivisen toiminnan ongelmaa, jossa yksilön kannalta järkevältä vaikuttava toiminta johtaa kaikkien osapuolten kannalta ikävään lopputulokseen. Tavoitteeni on selvittää, miten tragedia voidaan välttää. Perinteisesti yhteislaidunten tragediaa on mallinnettu yhteislaitumilla tapahtuvien ja karjankasvatukseen liittyvien yhteistoiminnan ongelmien avulla. Tragedia saa alkunsa, kun kaikki karjankasvattajat tavoittelevat vain omaa etuaan ja kasvattavat karjansa määrää rajattomasti. Tragedia on käsillä, kun laitumet lopulta tuhoutuvat niiden liikakäytön seurauksena. Eroosion lisäksi muita vastaavia ihmisen aiheuttamia ongelmia ovat esimerkiksi liikakalastus ja ilmaston lämpeneminen. Näiden ongelmien kehittymisen yleispiirteenä pidetään yhteisten resurssien käytön sääntelymekanismien tai toimijan valintoja ohjaavien moraalikäsitteiden puutetta tai niiden tehottomuutta (Oksanen, teoksessa Kyllönen et al. 2011, 26). Kollektiivisen toiminnan ongelmatilanteiden ratkaiseminen edellyttää siis toimijoiden asenteisiin, uskoon ja mahdollisuuksiin vaikuttamista (Kyllönen, teoksessa Kyllönen et al. 2011, 98). Yhteislaidunten tragedia vältetään, kun ihminen oppii tunnistamaan omien toimintamahdollisuuksiensa luontaiset rajat sekä tavoittelemaan omien ja muiden ihmisten onnenmahdollisuuksien välistä tasapainoa.

Itämeren saastuminen on esimerkki yhteislaidunten tragediasta. Itämeren rantavesiin lasketaan haitallisia aineita ja ravinteita yhdeksästä eri rantavaltiosta. Jokainen maa vastaa vain sen omista ravinnepäästöjen vähentämisestä aiheutuvista kustannuksista, vaikka kaikki valtiot jakavat Itämeren rehevöitymisestä aiheutuvan haitan. Valtiot eivät ole vähentäneet ravinnepäästöjä riittävästi, koska ne tarkastelevat vain omien rantavesiensä rehevöitymisestä ja ravinnepäästöjen vähentämisestä aiheutuvia haittoja ja kustannuksia. Valtioilta puuttuu siis riittävät kannustimet ratkaista saastumisongelma ja kantaa

kollektiivisesti vastuuta koko Itämeren hyvinvoinnista. (Laukkanen, teoksessa Kyllönen et al. 2011, 65.) Yhteislaidunten tragedian ratkaiseminen on kuitenkin kaikkien edun mukaista.

Yhteislaidunten tragedian idealla on pitkät perinteet, ja sitä ovat käsitelleet esimerkiksi taloustieteilijät Thomas Malthus (1766–1834) sekä William Forster Lloyd (1795–1834). Malthus pohti keinoja väestön kasvun hillitsemiseksi (Malthus 1798), ja Lloyd käsitteli instituutioiden roolia luonnonvarojen käytön yhteydessä (Lloyd 1833). Myös kanadalainen luonnonvarataloustieteilijä H. Scott Gordon (1924–2019) on kehittänyt jo 1950-luvulla teorian yksityisomistettujen, yhteisomistettujen ja vapaasti hyödynnettävien resursien käytön eroista (Gordon 1954). Mutta varsinainen yhteislaidunten tragediana tunnetun kollektiivisen toiminnan ongelman teki tunnetuksi yhdysvaltalainen ekologi ja mikrobiologi Garrett James Hardin (1915–2003).

Hardinin tunnetuin artikkeli ”The Tragedy of the Commons” julkaistiin *Science*-lehdessä vuonna 1968. Kirjoitus käsittelee ensisijaisesti väestöongelmaa, jonka ratkaisuksi Hardin esittää lisääntymisvapauden kieltämistä. Hänen argumenttinsa on kuitenkin laajalaisempi ja se liitetään ilmiönä erilaisiin varantoihin, resursseihin ja omistusmuotoihin. (Kyllönen et al. 2011, 10.) Hardin kuvailee yhteislaidunten tragedian etenemistä seuraavasti:

Kuvittele kaikille avoin laidunmaa. Jokaisen karjankasvattajan voi olettaa vievän laitumelle mahdollisimman paljon karjaa. Näin voidaankin menetellä jopa vuosisatojen ajan heimosotien, karjan varastelun ja sairauksien pitäessä sekä ihmisten että heidän kasvattamiensa eläinten määrän hyvin maan kantokyvyn rajoissa. Mutta viimein koittavat pitkään kaivatut rauhalliset ajat – ja samalla saapuu vääjämätön tilinteon hetki. Silloin yhteislaidunten sisäinen logiikka saa kaiken

kääntymään armottomasti murhenäytelmäksi¹. (Hardin 1968, 1244; Kyllönen et al. 2011, 46.)

Kollektiivisten toiminnan ongelmien ratkaiseminen on yksi yhteiskuntatieteiden keskeisimpiä haasteita. Yhteislaidunten tragediaan on etsitty erilaisia ratkaisuvaihtoehtoja laajasti myös muilla tieteenaloilla. Koska keskustelu tiedeyhteisössä on ollut viime vuosikymmeninä valtavan vilkasta, laajaa ja monipuolista, niin olen rajannut tutkielmani aihepiiriä ja valinnut päälähteikseni kolme tieteellistä artikkelia kolmelta tunnetulta ajattelijalta. Tavoitteeni on kuvata näiden tekstien avulla kolme erilaista näkökulmaa kollektiivisen toiminnan ongelmiin, niiden ratkaisuvaihtoehtoihin sekä niille esitettyyn kritiikkiin.

Yhteisresurssien hallintaan liittyvien keskeisten käsitteiden kääntäminen suomeksi on haastavaa, koska käsitteiden merkitykset vaihtelevat tilanteen mukaan ja niiden käännösversiot tutkimusaloittain. Esimerkiksi käsitteen ”*commons*” suomenkielisiä käännösvas-tineita ovat ainakin ”yhteislaidun”, ”yhteismaa”, ”yhteisalue”, ”yhteisvaranto”, ”yhteis-hyödyke” ja ”yhteisomaisuus” (Kyllönen et al. 2011, 10). Hardin liittyy yhteislaidun-kä-sitteen väestönkasvuun ja rajoittamattomaan lisääntymisoikeuteen. Käännöksellä ei kui-tenkaan ole merkitystä Hardinin argumenttien ymmärtämisen kannalta. Lähtökohtaisesti *commons*-käsitteellä viitataan varantojen hallintaan ja omistamiseen tai sen puuttumista koskevaan kategoriaan. Sillä voidaan viitata sekä sääntelyn kohteeseen että sääntelyjär-jestelmään. *Commons*-sanalla on lisäksi lukuisia muita erilaisia merkityksiä. Ne liittyvät esimerkiksi yhteisöllisyyteen, hyödykkeiden jakamiseen ja yhteiseen maahan tai kiinteis-töön, joka kuuluu kaikille paikallisyhteisön jäsenille. Hardinin näkemyksistä käytävä kes-kustelu liittyy osin juuri *commons*-käsitteen merkitykseen. Hän käyttää *commons*-käsi-tettä poikkeuksellisella tavalla, koska hän tulkitsee, että resurssin tai varannon käyttö on säätelemätöntä ja kaikkien vapaasti käytettävissä. (Oksanen, teoksessa Kyllönen et al.

¹ Englanninkielisestä alkutekstistä suomentanut Niko Noponen. Erityisesti luvussa kaksi viitataan sekä Har-dinin alkuperäiseen ja englanninkieliseen artikkeliin että Noposen suomennokseen teoksessa Kiista yhteis-maista – Garrett Hardin ja selviytymisen politiikka (2011).

2011, 22–25.) Tästä syystä se on erotettava muista yhteisomistuksen ja -käytön muodoista.

Nykytutkimuksessa vapaasti käytettäviä resursseja nimitetään *open access* -varannoiksi (Oksanen, teoksessa Kyllönen et al. 2011, 23). Talousteoriassa tätä hyödykkeen ominaisuutta kutsutaan vapaaksi hyödynnettävyydeksi tai mahdottomuudeksi estää sen käyttö (engl. *non-excludability*). Muita tärkeitä aiheeseen liittyviä käsitteitä ovat yhteisomistus (engl. *common property*) ja yhteisresurssi (engl. *common pool resources*), joka tarkoittaa vaikeasti rajoitettavaa ja kilpailevalle kulutukselle altista (engl. *rivalness of consumption*) resurssia. (Kyllönen, teoksessa Kyllönen et al. 2011, 83.) Lisäksi erotetaan vielä julkishyödyke (engl. *public good*), yksityinen hyödyke (engl. *private good*) ja keinotekoisesti niukka hyödyke (engl. *toll good*).

Tavoitteeni on selvittää tässä opinnäytetyössä vastaako Hardinin ihmiskuvaus ja kollektiivisen toiminnan ongelmatilanteiden kuvaus todellisuutta. Hardinin mukaan rationaalinen olento tavoittelee vain omaa parastaan yhteiskunnassa (Hardin 1968, 1244; Kyllönen et al. 2011, 47). Karjankasvattajan oma paras toteutuu, kun hän vie laitumelle mahdollisimman paljon karjaa. Jos kuitenkin kaikki karjankasvattajat ovat rationaalisia, niin laitumet tuhoutuvat. Mitä enemmän rationaalisia toimijoita, sen huonompi lopputulos. Jos kaikki karjankasvattajat vievät laitumelle vähemmän karjaa, niin laidun ei tuhoudu niin nopeasti. Tässä esimerkissä yhteisön toiminta on rationaalista, koska elinkeinon toimintaedellytykset säilyvät pidempään. Myös yksilön toimintaa voi pitää siinä mielessä rationaalisena, että omaa parasta yhteiskunnassa tavoitellaan rationaalisen yhteisön toiminnan kautta. Jos rationaaliseen yhteisöön eksyy kuitenkin muutama erityisen rationaalinen yksilö, niin he voivat parantaa omaa asemaansa käyttämällä yhteisön rationaalisuutta hyväkseen viemällä laitumelle mahdollisimman paljon karjaa. Minusta karjan määrän kasvattamista voi pitää rationaalisena vain tässä jälkimmäisessä tapauksessa. Koska toimintaa voi pitää rationaalisena vain yksilön, eikä yhteisön kannalta, niin rationaalinen

yhteisö lähtee todennäköisesti etsimään keinoja tällaisen vapaamatkustamisen² estämiseksi. Siksi minä väitän, että kollektiivisissa toimintatilanteissa paras lopputulos saavutetaan niin yksilön kuin yhteisön kannalta, kun omaa parastaan tavoittelevien yksilöiden etu toteutuu mahdollisimman tasavertaisesti.

Tämän tutkielmani keskeisin tavoite on löytää erilaisia keinoja yhteislaidunten tragedian ratkaisemiseksi. Esittelen opinnäytetyössäni kolmen ympäristön hyvinvoinnista huolestuneen tutkijan pohdintaa niin ihmiskuvan muuttumisesta, rationaalisuuden luonteesta kuin kollektiivisen toiminnan ongelmatilanteiden ratkaisuvaihtoehdoista. Aloitan Garrett Hardinin artikkelista, koska hän on onnistunut kuvaamaan ja mallintamaan siinä yhteislaidunten tragediana tunnetun ongelmatilanteen. Hardin on tarjonnut yhteislaidunten tragediaan myös kiistellyn ratkaisuehdotuksen, jonka tunnetuin kriitikko on Elinor Ostrom (1933–2012). Esittelen Ostromin elämäntyötä luvussa kolme. Hän käy läpi kattavasti artikkelissaan ”Beyond Markets and States: Polycentric Governance of Complex Economic Systems” (2009) yhteisresurssien hallintaan liittyviä ongelmia sekä niiden ratkaisuvaihtoehtoja. Luvussa neljä esittelen Georg Henrik von Wrightin (1916–2003) ajatuksia tieteellistyneen ihmisen teknistyneen elämänmuodon seurauksista hänen artikkelistaan ”Humanismi – taisteleva elämän asenne” (1976). Niin Hardin, Ostrom kuin von Wright ovat ratkaisseet ekologisia ongelmia yhteiskunnallisista lähtökohdista. Luvussa viisi kokoan vielä yhteen muutamia yhteislaidunten tragedian ratkaisuvaihtoehtoja. Viimeisessä luvussa esitän tutkimukseni johtopäätökset.

2. Yhteislaidunten tragedia

1970-luvun alkupuolella tiedeyhteisössä käytiin keskustelua demokratian ja kapitalismin kyvyttömyydestä ohjata ihmisten toimintaa. Kansalaisten vapauksien ja oikeuksien rajoittaminen nähtiin vahvan valtion tehtävänä. Myös Garrett Hardin tutki

² “Free ride: a benefit obtained at another's expense or without the usual cost or effort” (Merriam-Webster).

yhteiskunnallisia instituutioita ja resurssien kestävästä käytöstä edellyttämiä sääntöjä. Hän esitti, että väestömäärä pitäisi suhteuttaa maapallon kantokykyyn, koska ihmispopulaatiot ovat muiden populaatioiden tavoin riippuvaisia luonnonvaroista. Ongelmana on kuitenkin sen selvittäminen, mikä voisi olla ”väestön optimimäärä” tai ”maapallon kantokyky”. Jos maapallon kantokyky kuitenkin uhkaa ylittyä, niin siihen pitää reagoida muuttamalla lisääntymiseen ja kuluttamiseen liittyviä toimintamalleja. Hardinin näkemykset ekologisten ongelmien yhteiskunnallisista lähtökohdista ovat vaikuttaneet merkittävästi viime vuosikymmenten ympäristökeskusteluun ja hänen tekstiensä kriittinen tarkastelu tarjoaa erilaisia näkökulmia poliittisten ja taloudellisten ratkaisuehdotusten arviointiin. Hardin on innoittanut yhteiskuntatieteilijöitä siitä huolimatta, että hänen asemansa on monella tapaa kiistanalainen. Nykyään yhteislaidunten kestävästä käytöstä pidetään koko yhteistoinnin ongelmallisuuden symbolina. (Oksanen, teoksessa Kyllönen et al. 2011, 11–13, 26–27, 35.)

Valitsin Hardinin kuuluisan ja ristiriitaisen artikkelin yhdeksi tutkielmani päälähteeksi, koska hän on kuvannut siinä onnistuneesti kollektiivisen toiminnan ongelmien merkityksen yhteisöille. Lisäksi hänen kärjekäs ja provosoiva tyyliinsä tuntuu pakottavan lukijaa vastaamaan väitteisiin, joita hän esittää. Artikkelin on myös mielenkiintoinen maailman tilasta huolestunut puheenvuoro sekä yksi maailman viitatuimmista tieteellisistä artikkeleista. (Kyllönen et al. 2011, 7–8.) Kirjoitusta on julkaistu yli sadassa kokoelmassa vuoteen 2001 mennessä, ja sen suosioon on lukuisia eri syitä, kuten julkaisuajankohta, kirjoitustyyli ja hänen näkemyksiinsä kohdistuva voimakas kritiikki. (Oksanen, teoksessa Kyllönen et al. 2011, 20–21.) Esittelen seuraavaksi Hardinin artikkelin sisältöä, yhteislaidunten tragedian käsitteellistä jäsenystä sekä muutaman ratkaisuvaihtoehdon perusteluineen.

2.1. “The Tragedy of the Commons”

Hardin aloittaa kuuluisan artikkelinsa rohkeasti väittämällä, että vaikeaa ja monimutkaista väestöongelmaa ei voi ratkaista luonnontieteiden avulla. Hän ei usko, että ylikansoittumisesta seuraavaa kurjuutta olisi mahdollista poistaa kehittämällä esimerkiksi energian- tai ruoantuotantoa. Väestöongelman ratkaiseminen edellyttää, että inhimillisiä arvoja muutetaan ja moraalikäsitteitä täydennetään perustavanlaatuisesti. (Hardin 1968, 1243; Kyllönen et al. 2011, 41.) Hardin käsittelee kirjoituksessaan väestöongelman lisäksi myös yleisemmin yhteistoiminnan ongelmia sekä yksilöiden välisiä eturistiriitoja, mutta sitä ennen hän kuitenkin selittää hieman tarkemmin, minkälainen on teknistä ratkaisua vailla olevien ongelmien luonne.

Inhimilliset ongelmat vailla teknistä ratkaisua on Hardinin mukaan olemassa oleva luokka, jonka jäseniä yhdistää teknisen ratkaisun puute. Tekninen ratkaisu edellyttää muutosta vain luonnontieteelliseen tutkimukseen pohjautuvissa tekniikoissa, eikä se edellytä muutoksia inhimillisissä arvoissa tai moraalikäsitteissä. (Hardin 1968, 1243; Kyllönen et al. 2011, 41–42.) Inhimillisiä ongelmia ja -arvoja, moraalikäsitteitä tai moraalin täydentämistä Hardin ei sen tarkemmin määrittele. Hän oikeuttaa väitteensä vertailemalla väestöongelmaa muihin vaikeasti ratkaistaviin ongelmiin, kuten esimerkiksi asevarustelukilpään ja jätkänshakkiin, joiden ratkaiseminen edellyttää, että osapuolet ovat valmiita luopumaan omista etuoikeuksistaan (Hardin 1968, 1243; Kyllönen et al. 2011, 42).

Väestöongelma syntyy, koska maapallon rajalliset ja epätasaisesti jakautuvat resurssit eivät riitä elättämään jatkuvasti kasvavaa ihmisjoukkoa (Hardin 1968, 1243; Kyllönen et al. 2011, 43). Väestöongelman seurauksena esimerkiksi vesistöt saastuvat, eroosio tuhoaa laidunmaat sekä kala- ja valaslajit kuolevat sukupuuttoon liikakalastuksen vuoksi. Väestönmäärään ja hyvinvoinnin matemaattinen maksimointi ei yksinkertaisesti onnistu yhtä aikaa (von Neumann, J & Morgenstern, O, 1947, 11). Mikä voisi sitten olla väestön

optimaalinen määrä, joka ei aiheuta väestöongelmaa ja sen tuhoisia seurauksia? Oikean vastauksen selvittäminen tuskin on mahdollista. Vielä edellistäkin haastavampaa on yrittää ratkaista väestön optimaalisen hyvinvoinnin tasoa, koska hyvinvointi merkitsee ihmisille niin erilaisia asioita, jotka eivät ole keskenään suoraan vertailukelpoisia. Hardin kuitenkin uskoo, että nämä ongelmat voidaan ratkaista jäljittelemällä luontoa. Luonnossa arvioinnin mittapuuna toimii luonnonvalinta ja se ratkaisee yhteismitattomien asioiden tärkeysjärjestyksen. Jos ihminen jäljittelisi tätä prosessia, niin väestömäärän optimipisteessä väestönkasvu vakiintuisi nollassolle. Käytännössä yksikään kulttuuri ei kuitenkaan ole ratkaissut tätä ongelmaa, eikä yhdenkään kansan väestömäärän kasvu ole vakiintunut nollassolle³. (Hardin 1968, 1244; Kyllönen et al. 2011, 44–45.) Siksi väestöongelman ratkaiseminen edellyttää Hardinin mukaan lisääntymisvapaudesta luopumista (Hardin 1968, 1244; Kyllönen et al. 2011, 42). Ennen kuin hän lähtee puolustamaan ehdotustaan, niin hän tarkentaa vielä esittämänsä ongelman rajausta ja vertaa väestöongelmaa yhteislaitumella tapahtuvaan ja karjankasvatukseen liittyvään yhteistoiminnan ongelmiin.

2.1.1. Vapauden tragedia yhteislaitumilla

”Yhteislaidunten tragediaksi” kutsutaan ongelmatyyppiä, jota mallinnetaan yhteislaitumella tapahtuvaan karjankasvatukseen liittyvien yhteistoiminnan ongelmien avulla. Hardin on hyödyntänyt ongelman muotoilussa William Foster Lloydin pamflettia *Two Lectures on the Checks to Population* (1833). Kun omaa etuaan tavoittelevat karjankasvattajat lisäävät karjansa määrää rajattomasti rajallisessa maailmassa, niin laitumet tuhoutuvat niiden liikakäytön seurauksena. Hardinin näkemyksen mukaan karjankasvattajan toimintaa voi silti pitää rationaalisena, koska hän saa lisäkarjan tuottaman hyödyn itselleen, mutta liikakäytöstä aiheutuvat haitat jakautuvat kaikkien karjankasvattajien kesken. Hänelle yhteislaidunten logiikka tarkoittaa vapaasti käytettävissä olevien resurssien liikakäyttöä, jonka seurauksena yhteiset resurssit ehtyvät. Yhteislaidunten logiikkaan

³ Hardinin näkemys perustuu artikkelin julkaisuaikana (1968) käytettävissä oleviin tilastoihin.

jumiutuneet yksilöt on sidottu järjestelmään, joka kannustaa oman edun tavoitteluun yhteisen hyvän kustannuksella. Kun oman edun tavoittelu yhdistetään resurssien käytön vapauteen, niin yksilöiden toiminta koituu koko yhteisön tuhoksi. (Hardin 1968, 1244; Kyllönen et al. 2011, 46–47.)

Hardin ei olisi niin huolissaan väestöongelmasta, jos maailmassa vallitsisi aidosti armon oman edun tavoittelu. Silloin liiallisen lisääntymisen seurauksena olisi väistämättä korkea lapsikuolleisuus, koska perheiden olisi tultava toimeen pelkästään heidän omien resurssinsa avulla. David Lackin mukaan tällainen kielteinen palautevaikutus hillitsee luonnossa esimerkiksi lintujen lisääntymistä (Lack 1954). Kielteinen palautevaikutus ei kuitenkaan toimi ihmisten kohdalla, koska ihmisillä on mahdollisuus käyttää hyväksi hyvinvointivaltion tarjoamia ”yhteislaitumia”. (Hardin 1968, 1245; Kyllönen et al. 2011, 52.)

Adam Smithin (Smith 1776, 423) ajatus ”näkymättömästä kädestä” on Hardinin mukaan yksi mahdollinen yhteislaidunten tragedian ratkaisuvaihtoehto, joka ohjaa yksityistä etua tavoittelevat toimintavaihtoehdot edistämään koko yhteiskunnan etua. Myös W. F. Lloyd (Lloyd 1833) on osoittanut kirjoituksessaan, kuinka ”näkymättömällä kädellä” on väestönkehitystä ohjaava vaikutus. Jos nämä rationaaliseen analyysiin perustuvat yhteiskuntapolitiikan oletukset pitäisivät paikkansa, niin se oikeuttaisi Hardinin mukaan vallitsevan *laissez faire*⁴ -politiikan, joka liittyy ihmisten lisääntymiseen ja samalla väestönkehitys voisi pysyä maltillisena (Hardin 1968, 1244; Kyllönen et al. 2011, 45–46). Hän ei kuitenkaan usko, että yksityisomistuksella tai yhteisomistettujen resurssien käytön rajoittamisella kyettäisiin ratkaisemaan kaikkia ongelmatapauksia – esimerkiksi sellaisia yhteislaidunten tragedioita, jotka toimivat käänteisesti, kuten saastumisongelmat (Hardin 1968, 1245; Kyllönen et al. 2011, 49–50).

⁴ “A philosophy or practice characterized by a usually deliberate abstention from direction or interference especially with individual freedom of choice and action” (Merriam-Webster).

Käänteisissä yhteislaidunten tragedioissa ympäristöä kuormitetaan haitallisilla aineilla, vesistöihin lasketaan myrkyllisiä jätteitä tai ilmaan päästetään vaarallisia kaasuja. Hardinin näkemyksen mukaan rationaalinen, riippumaton ja vapaa toimija punnitsee jätteiden puhdistamisen hyödyt ja haitat itselleen ja jättää huomioimatta niiden aiheuttamat hyödyt ja haitat ympäristölle. Ihmiset ovat jumittuneet ”oman pesän likaajien” järjestelmään, koska ilmaa tai vettä ei voi aidata ja käsitykset yksityisomistuksen luonteesta suosivat saastuttamista. Tästä syystä yhteislaidunten tragedian estäminen edellyttää uudenlaista omistusoikeuden määrittelyä, toimintaa rajoittavaa lainsäädäntöä tai haittaveroja, jotta saastuttajalle syntyy kannustin ennaltaehkäistä haittoja ja puhdistaa aiheuttamansa päästöt. (Hardin 1968, 1245; Kyllönen et al. 2011, 49.)

Vaikka yhteislaidunten käytön rajoittamisella on ihmisten henkilökohtaista vapautta rajoittava vaikutus, niin toisaalla yhteislaidunten käytön kieltäminen lisää yksilön vapautta. Yksilön toiminnan rajoittaminen vapauttaa yksilön säädellyn toiminnan epätoivoista seurauksista ja tarjoaa hänelle mahdollisuuden toteuttaa muita tavoitteita. (Hardin 1968, 1245; Kyllönen et al. 2011, 60.) Hardin käyttää esimerkkinä pankkiryöstöä. Ryöstäjän vapautta rajoitetaan lakien avulla, jotta hän pidättäytyisi käyttämästä pankkia yhteislaitumena. Kun pakotteiden välttämättömyys oivalletaan, niin ne tulevat samalla oikeutetuksi. (Hardin 1968, 1247; Kyllönen et al. 2011, 57.)

Yleistäen ja yksinkertaistaen ylikansoitusongelmaa voisi kuvata niin, että väestömäärän kasvaessa yhteislaitumet on hylättävä monessa tapauksessa ja ne voidaan hyväksyä korkeintaan harvaan asutuilla alueilla (Hardin 1968, 1248; Kyllönen et al. 2011, 59). Esimerkiksi tunkiot eivät aiheuta harvaan asutuilla seuduilla samanlaista julkista haittaa kuin suurkaupungeissa, jossa suurten ihmismassojen synnyttämät jätevuoret olisivat todellinen ongelma. Teon moraalisuuden arvioinnissa on siis huomioitava monimutkainen ja muuttuva maailma. (Hardin 1968, 1245; Kyllönen et al. 2011, 50–51.)

2.1.2. Vastuullisuus on vain omantunnon synonyymi

Väestöongelmaa ei ratkaista Hardinin mielestä vetoamalla ihmisten omaantuntoon. Hänestä vetoamisyrityksetkin pitää kieltää niiden aiheuttamien negatiivisten seurausten vuoksi. Omatunto saattaisi kadota ihmiskunnasta, jos ihmisiä vaaditaan rajoittamaan omia valintojaan yhteisen hyvän vuoksi. Väestön keskuudessa lisääntyy vain lisääntymisen turvaavat vaistot ja herkkä omantunto vähenee sukupolvi sukupolvelta. Lisäksi ihmisten mielenterveys olisi monella tavalla uhattuna, koska omaantuntoon vetoaminen aiheuttaa ihmisissä ristiriitaisia tunteita ja epätoivottavaa ahdistuneisuutta. Jos yksilö ei toimi vetoomukseen mukaan, niin hän saattaisi kokea itsensä vastuuttomaksi. Ja taas jos yksilö toimii vetoomuksen mukaan ja muut toimivat vastuuttomasti, niin yksilö saattaisi kokea itsensä typeräksi. Vaikka syyllisyyttä pidetään yleensä välttämättömänä osana sivistynyttä elämää, niin Hardin vetoaa Paul Goodmanin (Goodman 1968, 22) esittelemään modernimpaan tulkintaan, jonka mukaan syyllisyys ei edistä myötätunnon kehittymistä, älyllistä ajattelua tai parempaa toimintaa. (Hardin 1968, 1246; Kyllönen et al. 2011, 55.)

Osa ihmisistä hyödyntää yhteislaitumia vapaasti samalla kun toiset ihmiset yrittävät vedota heidän vastuuntuntoonsa, jotta he luopuisivat oman edun tavoittelusta ja toimisivat yhteisen edun mukaan. Tai omaa etuaan vastaan, kuten Hardin asian ilmaisee. Vastuullisuus on hänestä vain omantunnon synonyymi, jos siihen ei liity sanktion mahdollisuutta. Hän näkee ”vastuullisuuden” tässä yhteydessä pelkkänä kielellisenä huijauksena, josta yksilö maksaa kovan hinnan saamatta mitään vastineeksi uhrauksistaan. ”Vastuullisuus on tarkkojen yhteiskunnallisten järjestelyjen tuote”⁵ ja sitä tuottavat yhteiskunnalliset järjestelyt luovat välttämättä pakotteita, kuten pankkiryöstöesimerkki osoitti. Jos pakottaminen kuulostaa kirosanalta, niin sääntelyä voi hänen mielestään yhtä hyvin kutsua suostuteluksi tai tarkoin painotetuksi vaihtoehdoksi. Hardin antaa kuitenkin tukensa vain

⁵ Frankel, Charles (1955), *The Case for Modern Man*, Harper, New York, 203.

sellaisille pakotteille, josta pakottamisen kohteeksi joutuneiden ihmisten enemmistö on sopinut. (Hardin 1968, 1246; Kyllönen et al. 2011, 56–57.)

2.1.3. Moraalin perustavanlaatuinen täydentäminen

Hardinin ratkaisuehdotus moraalien perustavanlaatuisesta täydentämisestä jää epämääräiseksi, koska hän ei määrittele tarkemmin mitä hän sillä tarkoittaa. Käytännössä väestöongelman ratkaiseminen edellyttää hänen mukaansa ihmisoikeussopimuksen ja lisääntymisvapauden kieltämistä. Yhdistyneiden kansakuntien ihmisoikeuksien yleismaailmallisen julistuksen mukaan perheen kokoa koskevat valinnat ja päätökset ovat luovuttamattomasti perheen oma asia, eikä niitä voi tehdä kukaan muu. Hardin esittää tämän perheitä koskevan oikeuden pätevyyskiistämistä maapallon väkimäärän hillitsemiseksi. (Hardin 1968, 1246; Kyllönen et al. 2011, 47, 53.) Hänestä perinteisiä moraalisaantöjä muistuttava lainsäädäntö ei onnistu ohjaamaan monimutkaista ja muuttuvaa maailmaa. Lainsäädäntöä olisi vähintäänkin täydennettävä viranomaisten hallinnollisilla päätöksillä, joissa arvioidaan tekojen moraalisuutta kokonaisjärjestelmän kannalta. Samalla Hardin haluaa kuitenkin muistuttaa riskeistä, jotka liittyvät hallintopäätöksiä tekevien viranomaisten korruptioalttiuteen. (Hardin 1968, 1246; Kyllönen et al. 2011, 47, 51.)

Ihmisellä näyttäisi siis olevan jonkinlainen luontainen taipumus tavoitella omaa etua, samoin kuin kieltää sellainen tosiasia, että yksilön oman edun tavoittelu voi aiheuttaa yhteiskunnassa kärsimystä. Luonnollista taipumusta vääryyteen voidaan Hardinin mielestä kuitenkin ehkäistä kasvatuksen avulla. Kasvatuksen tehtävänä on valistaa jokaista sukupolvea erikseen ja opettaa, että ”vapaus on välttämättömyyden tiedostamista”⁶. Yksilön vapautta rajoittaa välttämättä muiden yksilöiden oikeus vastaavaan vapauteen. Hardin uskoo, että hänen ehdotuksensa ratkaisee yhden keskeisimmistä yhteislaidunten

⁶ ”I believe it was Hegel who said ”Freedom is the recognition of necessity” (Hardin 1968, 1248).

tragedioista eli väestöongelman. (Hardin 1968, 1244–1245, 1248; Kyllönen et al. 2011, 47, 60.)

2.2. Hardinin perintö

Mielestäni Hardin onnistuu muotoilemaan artikkelissaan paitsi yhteislaidunten tragediana tunnetun kollektiivisen toiminnan ongelman, niin siihen oleellisesti liittyvän vapauden paradoksin. Yksilön vapaudella on rajat. Yksilöiden hallinnan tarve liittyy haasteisiin, jotka johtuvat yksilöiden vapauksien yhteensovittamisesta. Juhana Lemetin ja Niko Noposen mukaan Hardin osoittaa artikkelissaan, miten yksilöiden välisillä suhteilla on yhteys politiikan teorian perusteisiin, kun hän tarkastelee omien toimintaedellytysten optimointiin keskittyvien yksilöiden toiminnan haitallisia yhteisvaikutuksia. (Lemetti & Noponen, teoksessa Kyllönen et al. 2011, 112, 114.)

Erilaiset tutkimukset ovat kuitenkin osoittaneet Hardinin arvion yhteislaidunten tragedian syistä liian yksipuolisiksi ja paikkansapitämättömiksi, koska yhteisomistus tai yhteiskäyttö ei yleensä ole täysin vapaata ja siihen liittyy usein jonkinlaisia rajoituksia. Hardinin lähtökohtana on kaikille avoin laidunmaa, mutta esimerkiksi Englannissa vallinneessa yhteislaidunten järjestelmässä (engl. *commons*), johon hän viittaa, laidunten käyttöä rajoitettiin ja valvottiin. Järjestelmä toimi pitkään hyvin, eikä sen päättymiseen liittynyt armotonta murhenäytelmää, vaan yleisemmin yhteiskunnalliset muutokset. Uudet karjankasvatusmenetelmät edellyttivät toisenlaisia laitumia ja tapoja hallita niiden käyttöä. Yhteislaidunten tragedian alku yhteislaitumilla ei liittynyt kollektiiviseen toimintaan, vaan ulkoisissa olosuhteissa tapahtuneisiin muutoksiin. (Kyllönen, teoksessa Kyllönen et al. 2011, 74-75.)

Resurssien vapaata ja rajoittamatonta käyttöä ei siis Hardinin kuvailemassa mielessä todellisuudessa ole, eikä toimijan tavoitteena ole aina edes omien etujen ja halujen maksimointi. Erilaisiin kollektiivisen toiminnan tilanteisiin sopivat poliittiset ratkaisut

kuitenkin edellyttävät, että tulkinnat tragedioiden taustatekijöistä vastaavat todellisuutta mahdollisimman hyvin. Tragedian ratkaisuun vaikuttaa myös tulkinnat toimijoiden asenteista ja motiiveista. Simo Kyllösen mukaan Hardinin artikkelin arvo onkin enemmän sen painottamisessa, että ympäristöongelmat johtuvat ihmisten kollektiivisen toiminnan rakenteesta. Yhteislaidunten tragedia johtuu ihmisten toinen toistensa toimintaa koskevista uskomuksista ja toimintatavoista, jotka he valitsevat näiden uskomustensa perusteella. (Kyllönen, teoksessa Kyllönen et al. 2011, 75, 80–81.)

Hardinin artikkelin ansio ei ole niin sen sisällössä, vaan sen synnyttämässä keskustelussa. Hardinin jyrkkiä näkemyksiä väestökysymyksessä on arvosteltu monella tapaa ja häntä on syytetty esimerkiksi fasistisesta syntyvyydensäännöstelyehdotuksesta. Poliittikan teoreetikot ovat kritisoineet häntä ekoautoritaarisesta yhteiskuntafilosofisesta näkemyksestä, joka väheksyy demokraattisia päätöksentekomenetelmiä, vastustaa ihmisten vapauksia ja kannattaa julkisen vallan vahvistamista. (Kyllönen et al. 2011, 7–8, 13–15, 20, 26.) Vaikka Hardinin näkemykset eivät ole saaneet laajaa kannatusta, niin yhteistoiminnan ongelmiin ja eturistiriitoihin liittyvä keskustelu on kuitenkin nostanut hänen artikkelinsa klassikkoteosten joukkoon.

Seuraavaksi esittelen Hardinin tunnetuimman kriitikon Elinor Ostromin ja hänen Nobel-palkintoluentonsa, jossa hän käy kattavasti läpi yhteismaiden taloudellisen hallinnan analyysiä. Kun Hardin lähtee arvioinnissaan liikkeelle siitä politiikan teorioiden perinteisestä oletuksesta, että yksilön rationaalisuus merkitsee oman edun maksimointia, niin Ostrom osoittaa empiiristen tutkimusten avulla, miten ihmiset käytännössä toimivat kollektiivisen toiminnan ongelmatilanteissa. Ostromin keskeisin väite on, että yhteisresursien käyttäjät pystyvät ratkaisemaan erilaisia eturistiriitoja sekä kehittämään erilaisia mekanismeja päätöksenteon tueksi ja sääntöjen täytäntöönpanoksi. (NobelPrize.org 2009.)

3. Yhteisresurssien hallinta ja sosiaaliset dilemmat

Yhteiskuntatieteilijä Elinor Ostrom tunnetaan yhteisresurssien hallintaan liittyvien ongelmien tutkimuksen uranuurtajana, joka palkittiin ensimmäisenä naisena taloustieteen Nobel-palkinnolla vuonna 2009. Nobelin palkintokomitea korosti lausunnossaan Ostromin ansioita yhteisresurssien tutkimuksessa ja yhtenäisen tutkimuskentän luomisessa. Hän osallistui uudenlaisen viitekehyksen (IAD⁷) kehittämiseen sekä yhteisen käsitteistön määrittämiseen tutkimuskohteena oleville instituutioille. Hän on korostanut, että yhteisresurssien hallinta on monimutkainen kokonaisuus, jonka täydellinen analyysi on mahdotonta. Siksi tutkijoiden tulisi keskittyä tutkimuksissaan kokonaisuuden eri osien väliin yhteispeliin. (Autto 2010.) Yhteiskäyttöä rajoittavista normeista onnistutaan sopimaan yhteisöissä, joissa jäsenet tuntevat toisensa ja kykenevät hyödyntämään keskinäisen luottamuksen sekä vuorovaikutuksen lisäksi toistensa mainetta. (Laukkanen, teoksessa Kyllönen et al. 2011, 68.)

Kun Garrett Hardinin artikkeli ”The Tragedy of the Commons” julkaistiin vuonna 1968, niin Ostrom osoitti ensimmäisten joukossa empiiristen tapaustutkimusten avulla, että yhteislaidunten tragedia ei edellytä ulkoisia sääntelymekanismeja, koska yhteisöt kykenevät kehittämään itsenäisesti yhteisresurssien hallintamekanismeja (Autto 2010). Ostrom kyseenalaisti myös Hardinin käsityksen, että yhteisresurssit köyhtyvät yhteisomistuksen seurauksena. Hardinin mallin itsekäs, normeista vapaa ja lyhyen aikavälin maksimaalista tuottoa tavoitteleva toimija saa kyllä tukea avoimilta, kilpailullisilta markkinoilta teollistuneissa maissa, mutta ei sellaisessa yhteisomistuksessa, jossa resurssia hyödyntävät toimijat voivat kommunikoida keskenään, laatia yhdessä uusia sääntöjä ja asettaa toisilleen sanktioita. (Laukkanen, teoksessa Kyllönen et al. 2011, 68.)

⁷ Institutional Analysis and Development framework

Tarkastelen tässä luvussa yhteisresurssien hallintaan sekä ihmisten väliseen vuorovaikutukseen liittyviä tilanteita, joissa yksilön kannalta järkevältä näyttävä toiminta voi johdattaa kaikkien osapuolten kannalta epäedulliseen lopputulokseen. Yhteisiin resursseihin liittyviä sosiaalisia dilemmoja on kutsuttu perinteisesti vapaamatkustajan ongelmaksi, yhteismaan ongelmaksi tai yhteislaidunten tragediaksi. Käyn läpi empiiristen tutkimusten myötä muuttunutta ihmiskuvaa, ihmisten toimintaa, valintoja, erilaisia vuorovaikutustilanteita sekä niihin vaikuttavia muuttujia. Tarkastelen myös Ostromin työn lähtökohtia ja keskeisiä, viime vuosikymmeninä tapahtuneita, tiedeyhteisön käsityksissä tapahtuneita muutoksia. Esittelen tutkimusten teoreettista viitekehystä, tapaustutkimuksen meta-analyysiä sekä teorioiden jatkokehitystarpeita. Kolmannen luvun lopussa tutkin vielä lyhyesti Ostromin tutkimustuloksille kohdennettua kritiikkiä ja kahta virhettä, jotka hänen ajatellaan tehneen.

3.1. “Beyond Markets and States: Polycentric Governance of Complex Economic Systems”

Yhteisresurssien hallintaan liittyvien sosiaalisten dilemmojen ratkaiseminen edellyttää uusien tutkimusten lisäksi tutkimusmenetelmien kehittämistä, koska aikaisemmat teoriat ja mallit eivät tunnista näitä ilmiöitä. Yhtenä keskeisenä ongelmana on perinteisten teorioiden yksinkertaistava ihmiskuva, jonka mukaan ihminen on rationaalinen ja omaa etua tavoitteleva yksilö. (Ostrom 2009, 408, 410.) Tämän näkemyksen mukaan sosiaalisiin dilemmoihin ei löydy ratkaisua, koska vapaamatkustaminen ja oman edun maksimointi kuuluvat olennaisesti ihmisyyteen. Lisäksi markkinoiden on ajateltu toimivan yksityisten hyödykkeiden vaihtoon ja valtion voittoa tuottamattomien hyödykkeiden tuotantoon soveltuvana instituutiona. Valtion tehtävänä on sekä valvoa, että itsekeskeiset yksilöt noudattavat sääntöjä, että rahoittaa verojen avulla julkisten hyödykkeiden tuotantoa, koska omaa hyötyä tavoittelevilla yksilöillä ei ole katsottu olevan siihen edellytyksiä. (Hobbes [1651] 1960; W. Wilson 1885.)

Yksinkertaiset järjestelmät ovat kuitenkin päivittyneet nykytutkijoiden käsittelyssä monimutkaisiksi viitekehyksiksi, teorioiksi ja malleiksi. Nykykäsityksen mukaan ihmiset eivät ole sosiaalisin dilemmoihin takertuneita avuttomia yksilöitä, eikä innovatiivinen ja tuottoisa institutionaalinen järjestely⁸ edellytä sen enempää valtion sääntelyä kuin yksityisomistustakaan. Tutkijat ymmärtävät ihmisten monimutkaisia motivaatorakenteita ja vuorovaikutukseen liittyviä ongelmia huomattavasti aikaisempaa paremmin. (Ostrom 2009, 408, 429; North 1990, 2005.) Seuraavaksi esittelen tarkemmin, miksi perinteiset organisaatiomallit eivät riitä selittämään yhteisöjen yhteisomistusten ja julkisten palvelujen hallitsemis- ja tuottamistapoja.

3.1.1. Yksinkertaisesta maailmankuvasta yksilön valintoihin

Maailma jaettiin aikaisemmin yksinkertaisesti ”markkinoihin” ja ”valtioon”. Tämän kahtiajaon ulkopuolelle jääviin institutionaalisiin järjestelyihin suhtauduttiin kriittisesti, koska niitä ei kyetty selittämään perinteisten teorioiden avulla. Markkinoiden ajateltiin toimivan yksityisten hyödykkeiden ja valtio julkisten hyödykkeiden tuottajana. Myös hyödykkeet jaettiin maailman kahtiajaon mukaan joko yksityisiin tai julkisiin. Taloustieteessä ihmisten oletettiin olevan täysin rationaalisia yksilöitä, jotka tuntevat kaikki eri tilanteissa käytettävissä olevat toimintavaihtoehdot. Yhteisresurssien hallinnoimiseksi tehdyt institutionaaliset järjestelyt jäivät kuitenkin näiden jaotteluiden ulkopuolelle. Tästä syystä ihmisten välisen vuorovaikutuksen synnyttämien haasteiden ymmärtäminen edellyttää nykytutkijoilta aikaisempaa monimutkaisempia teorioita ja malleja. Tutkijat pyrkivät kehittämään uutta teoriaa klassisiin talusteorioihin pohjautuvien institutionaalisten järjestelyjen rinnalle. (Ostrom 2009, 409–410.) Tutkijoiden on paitsi perehdyttävä erilaisiin jo olemassa oleviin organisaatiomalleihin niin tutustuttava valintoja tekevän yksilön toimintaa ohjaavaan motivaatioon.

⁸ Institutional arrangements are rules that "are potentially linguistic entities that refer to prescriptions commonly known and used by a set of participants to order repetitive, interdependent relationships" (Ostrom 1986; Tang 1991, 43).

Empiiriset tutkimustulokset ovat osoittaneet, että perinteinen organisaatiomalli ei riitä selittämään yhteisöjen erilaisten yhteisomistusten ja julkisten palvelujen tuotanto- ja hallintatapoja. Aikaisemmin esimerkiksi palvelujen tuottamisen monimutkaisuutta pidettiin kaoottisena ja huonosti tuottavana järjestelynä, mutta tutkimukset ovat kumonnet nämä käsitykset. Myös perinteistä hyödykkeiden luokittelua on jouduttu muuttamaan. Uudet hyödyketyypit on jaettu niiden ongelmien mukaan, joita hyödykkeiden tarjoaminen, tuottaminen ja kuluttaminen aiheuttaa. Ongelmat liittyvät siihen, miten kulutus vaikuttaa hyödykkeen määrään ja voidaanko kuluttajien joukkoa rajata. Neljä hyödyketyyppeä ovat: yksityiset hyödykkeet, julkiset hyödykkeet, keinotekoisesti niukat hyödykkeet ja yhteisresurssit. Autot ja vaatteet ovat esimerkkejä yksityisistä hyödykkeistä, joille on luonteenomaista käytössä kuluminen sekä kuluttajien joukon rajaamisen helppous. Teatteri ja musiikki ovat esimerkkejä keinotekoisesti niukoista hyödykkeistä, joiden käyttö ei vähennä muiden kulutusmahdollisuuksia ja niiden kulutuksen rajoittaminen on helppoa. Yhteisön turvallisuus ja kansallinen puolustus ovat esimerkkejä julkisista hyödykkeistä, joiden käyttö ei vähennä muiden kulutusmahdollisuuksia, mutta kuluttajien joukon rajaaminen on vaikeaa. Pohjavedet ja kalastusalueet ovat esimerkkejä yhteisresursseista, joiden kulutus vähentää muiden kulutusmahdollisuuksia ja lisäksi kuluttajien joukon rajaaminen on vaikeaa. (Ostrom 2009, 411–413.)

Kun yksinkertaisesta maailmankuvasta on siirrytty yksilön valintoihin, niin se tarkoittaa, että tutkimusten keskiöön nousee erilaiset vuorovaikutustilanteet, joissa toimijoiden valintoja ohjaa heidän motivaationsa. Lisäksi näihin toimintatilanteisiin vaikuttavat monet muut sisäiset ja ulkoiset tekijät. (Ostrom 2009, 413–416.) Nämä tutkimukset heijastavat yleisempää muutosta maailmassa, jossa yksilön ajatellaan kykenevän vaikuttamaan omaan asemaansa. Itseohjautuvuus on syrjäyttänyt työyhteisöissä autoritääriset hallintotavat ja vaatimukset keskusteleavasta demokratiasta kaikkuvat entistä kovempaa. Ihmiset

haluavat tehdä omaa elämäänsä koskevia päätöksiä. Vaikuttaminen ja muutos edellyttävät kuitenkin aikaisempien päätöksentekotapojen kehittämistä.

3.1.2. Ihmisten välinen vuorovaikutus tutkimuskohteena

Taloustieteen perinteiset oletukset rationaalisesta yksilöstä eivät paljasta yksilöiden ja ryhmien kykyä ratkaista sosiaalisia dilemmoja, koska ihmiset on jaettu yksinkertaisesti joko kuluttajiin tai äänestäjiin. Tästä syystä Ostrom on yhdessä tutkijakollegoidensa kanssa kehittänyt teoreettisen viitekehyksen, jonka avulla he voivat arvioida, miten toimijat ratkaisevat erilaisia sosiaalisia dilemmoja. Viitekehyksen avulla voidaan tutkia ihmisten valintoja, motivaatorakenteita sekä ihmisten välistä vuorovaikutusta erilaisissa yhteisöissä. (Ostrom 2009, 414, 416.)

Institutional Analysis and Development framework (IAD) on siis teoreettinen viitekehys, jonka avulla voidaan tutkia erilaisissa päätöksentekotilanteissa toimijoiden välistä vuorovaikutusta ja heidän motivaatiotaan erilaisia muuttujia ja malleja hyödyntämällä. Viitekehys tarjoaa tutkijoille myös mahdollisuuden käydä keskustelua eri teorioista sekä vertailla niitä keskenään. Viitekehyksen keskiössä on tutkimuksen kohteena oleva toimintatilanne, jonka ympärille asettuvat siihen vaikuttavat muuttujat. Tutkijat ja toimijat voivat arvioida toimijoiden välistä vuorovaikutusta yhtenäisten kriteerien avulla. Lisäksi he voivat arviointien perusteella muuttaa ja vaikuttaa toimintatilanteen muuttujiin. (Ostrom 2009, 408, 414.)

Tutkittavan yhteisön ominaisuudet kuuluvat ulkoisiin muuttujiin. Ne voivat liittyä vuorovaikutuksen historiaan, keskeisten ominaisuuksien yhtenäisyyteen tai epäyhtenäisyyteen, osapuolten käytössä oleviin tietoihin tai sosiaaliseen pääomaan. Lisäksi ulkoisten muuttujien joukkoon kuuluu toimijoiden yhteisymmärrystä määrittelevät ja eri tilanteissa muuttuvat säännöt. (Ostrom 2009, 408, 415–416.) Toimintatilanteen ulkoiset muuttujat vaikuttavat siis itse toimintatilanteeseen, mutta toimintatilanteen lopputulos voi vaikuttaa myös itse toimintatilanteeseen sekä sen ulkoisiin muuttujiin.

IAD:ssa toimintatilanteen sisäinen rakenne vastaa muodollisesta peliteoriasta tuttuja ja pelitilanteiden analysoinnissa käytettäviä malleja. Sisäisen rakenteen määrittäminen ja toiminnan tulosten ennustaminen edellyttääkin toimintatilanteen sisäisten muuttujien määrittämistä. Toimintatilanteen sisäisiä muuttujia ovat toimijan ominaisuudet ja asema yhteisössä, toimijan käytettävissä olevat toimintavaihtoehdot ja tiedon määrä, vaikuttamisen kohde, vaikuttamisen tavoitteet sekä toiminnasta aiheutuvat hyödyt ja haitat. (Ostrom 2009, 408, 415–416.) Toimintatilanteen sisäinen rakenne koostuu siis toimijoihin liittyvistä ja toimintaan vaikuttavista tekijöistä.

Ihmisten välinen vuorovaikutus ja aidot arkielämän päätöksentekotilanteet ovat hyvin monimutkaisia ja monimuotoisia, koska eri tilanteisiin vaikuttaa niin valtavan moni eri tekijä. Ihmisten käyttäytymisestä erilaisissa vuorovaikutustilanteissa voidaan saada kuitenkin arvokasta tietoa esimerkiksi hyödyntämällä IAD:n taustalla vaikuttavia ja sen kanssa yhteensopivia vaikutusvaltaisia teorioita, kuten peliteoriaa, mikrotalousteoriaa, transaktiokustannusteoriaa ja teorioita julkishyödykkeistä/yhteisresursseista (Ostrom 2009, 413–414). Ostrom on korostanut, että monimutkaisen maailman ymmärtäminen edellyttää erilaisten viitekehysten ja teorioiden jatkuvaa kehittämistä (Ostrom 2009, 436).

Yhteisresurssien tuhoutumisen estäminen katsottiin aikaisemmin hallituksen velvollisuudeksi, koska yksilöiden ei uskottu kykenevän keskenään ratkaisemaan kollektiivisen toiminnan ongelmia (Ostrom 2009, 417). Vaikka Ostrom löysi kollegoidensa kanssa tutkimuksissaan tukea väitteille yhteistyön puuttumisesta, niin he löysivät myös toimijoiden välistä yhteistyötä. Kaikista itseohjautuvista järjestelmistä löytyi myös toiminnan tueksi kehitettyjä sääntöjä, joiden tehtävänä oli ohjata resurssien käyttöä, jakautumista, valvontaa sekä sääntörikkomuksista seuraavia rangaistuksia. (Ostrom 2009, 418–419.) Ostrom ja hänen tutkijakollegansa hyödynsivät myös meta-analyysiä olemassa olevien itseohjautuvien järjestelmien tutkimuksissa, joiden keskeisimpiä johtopäätöksiä esittelen seuraavissa kappaleissa lyhyesti.

Tutkijat selkeyttivät ”yhteisresurssin” käsitettä ja erottivat toisistaan viisi erilaista omistusoikeutta. Yhteisresurssin käyttäjällä voi olla oikeus yhteisresurssin käyttöön, keräilyyn, hallintaan, luovuttamiseen sekä käyttäjien rajaamiseen. Yhteisresurssin omistaja voi olla valtio, yksityinen taho, yhteisö tai ei-kukaan. Tutkijat löysivät myös seitsemän erilaista toimintatilanteeseen ulkoisina muuttujina vaikuttavaa sääntötyyppiä ja niiden variaatioita. Rajasääntö määrittelee yhteisresurssin käyttäjien valintatavan ja -aseman, asemasääntö eri tehtävät yhteisresurssin hallinnassa, valintasääntö toimijoiden tehtävät, tietosääntö käytettävät viestintävälineet ja -tavat, soveltamissääntö vaikuttamisen alan, päätössääntö ristiriitojen ratkaisemisen tavan ja jakosääntö hyötyjen ja haittojen jakaantumisen. (Ostrom 2009, 419–420.) Nämä seitsemän sääntötyyppiä muodostavat eksogeenisten muuttujien joukon, jotka vaikuttavat välittömästi toimintatilanteeseen ulkoapäin (Ostrom 2009, 421).

Ostromin tutkimuksen yhtenä erityisenä tavoitteena oli selvittää, yhdistääkö onnistuneita institutionaalisia järjestelyjä jotkin tietyt säännöt. Tutkimuksissa ei kuitenkaan löydetty säännönmukaisuutta tai onnistuneita järjestelyjä yhdistäviä sääntöjä. Ostrom löysi kuitenkin joitain pitkään jatkuneille järjestelyille tunnusomaisia piirteitä, joita hän kutsuu ”suunnitteluperiaateiksi”. Näiden periaatteiden käyttö näyttäisi lisäävän toimijoiden itsensä muodostamien instituutioiden pitkäikäisyyden todennäköisyyttä. Ensimmäinen suunnitteluperiaate liittyy siihen, kuinka resurssin käyttöoikeudet ja itse resurssi rajataan. Toinen periaate liittyy sääntöjen yhteensovittamiseen paikallisten olosuhteiden kanssa. Kolmantena ovat järjestelyt, joilla turvataan resurssin vaikutuspiiriin kuuluvien toimijoiden oikeus osallistua sääntöjen laatimiseen. Neljäs suunnitteluperiaate liittyy käyttäjien ja resurssin valvontaan. Viidentenä ovat sääntörikkomuksista seuraavat sanktiot ja kuudentena ovat konfliktinratkaisumekanismit, joiden avulla ratkaistaan osapuolten välisiä konflikteja. Seitsemäntenä on instituutioiden autonomia ja kahdeksantena on laajempien kokonaisuuksien hallinnan organisointi eri tasoilla. (Ostrom 2009, 422.)

Tutkimustulokset ovat haastaneet aiemmat käsitykset ja osoittaneet useissa tapauksissa, että yhteisresurssien käyttäjät kykenevät ratkaisemaan sosiaalisia dilemmoja erityisesti kasvokkain tapahtuvassa vuorovaikutuksessa. Koehenkilöt ovat onnistuneet lisäämään tuottavuutta myös kasvokkain tapahtuvissa testitilanteissa sopimalla yhteisistä strategioista ja pitämällä kiinni solmimistaan sopimuksista. Tuottavuus on kasvanut testitilanteissa entisestään, jos koehenkilöt ovat voineet kommunikoida ja suunnitella yhdessä sanktiojärjestelmää sääntöjä rikkoville käyttäjille. Toimijoiden kesken tapahtuu paljon erilaista yhteistyötä, jota edesauttaa niin toimijoiden välinen ”rupattelu” (engl. “*cheap talk*”) kuin vapaamatkustajien rankaiseminen. (Ostrom 2009, 423–426.)

3.1.3. Teorian kehittäminen

Yhteisresursseihin liittyvien sosiaalisten ongelmien ymmärtäminen auttaa toimijoita huomioimaan, miten erilaiset näkökulmat vaikuttavat heidän strategioihinsa. Vaikka tutkimukset ovat osoittaneet, että yksilöt kykenevät ratkaisemaan sosiaalisia dilemmoja, niin toisaalta ei ole syytä olettaa, että kaikki ongelmat onnistutaan ratkaisemaan. Aikaisemmat oletukset rationaalisesta ihmisestä, joka tuntee kaikki eri tilanteissa käytettävissä olevat toimintavaihtoehdot seurauksineen, voidaan kuitenkin perustellusti hylätä. Teorioiden jatkokehittäminen on silti välttämätöntä, jotta ihmisen käyttäytymisen ja hänen kohtaamiensa tilanteiden teoreettinen ymmärrys kehittyy. Tulevaisuudessa lähtöoletukset liittyvät todennäköisesti yksilön preferensseihin, päätöksentekokykyyn ja kykyyn oppia vuorovaikutustilanteissa. (Ostrom 2009, 429–430.)

Yksilöt oppivat vuorovaikutustilanteessa erilaisia normeja, jotka ilmaisevat yksilön sisäisiä arvostuksia ja suhtautumista eri tilanteisiin. Normit eivät kuitenkaan riitä ennustamaan yksilön käytöstä ongelmatilanteessa, vaan yksilön käyttäytymistä selittää enemmänkin itse vuorovaikutustilanne kuin erot yksilöiden välillä. Vuorovaikutustilanteessa luottamuksella on tärkeä rooli, koska se lisää ihmisten välistä yhteistyötä. Lisääntynyt yhteistyö taas tuottaa osapuolille paremman hyödyn ja vahvistaa positiivista oppimista.

Lisäksi yksilöt oppivat tunnistamaan vastavuoroisuuden piirteitä vuorovaikutustilanteissa toisiltaan saamiensa tietojen avulla. Vuorovaikutustilanteet eivät kuitenkaan yksin riitä selittämään, miksi yksilöt joskus epäonnistuvat ja toisella kertaa onnistuvat ratkaisemaan ongelmia. (Ostrom 2009, 430–432.)

Tutkijat ovat kyenneet määrittelemään dilemmitilanteiden yhteistyötä lisäävien mikrotilanteiden⁹ ominaisuuksia. Yhteistyöhön vaikuttavat ominaisuudet liittyvät viestintään, maineeseen, tuottavuuteen, liittymis- ja lopettamismahdollisuuksiin sekä sanktiojärjestelmään. Käytännössä tämä tarkoittaa, että sosiaalisten dilemموjen ratkaisemiseen osallistuvat henkilöt voivat arvioida toistensa luotettavuutta kommunikaation avulla. Heidän välinen yhteistyönsä lisääntyy, kun he tuntevat toinen toistensa maineen. Myös korkeat tuotto-odotukset ja pitkäaikainen yhteistyö kannustaa osallistujia sitoutumaan yhteistyöhön ja nostamaan omaa panosta. Jos yhteistyö ei ole vastavuoroista, niin osallistujille pitäisi jättää mahdollisuus lopettaa yhteistyö. Lisäksi osallistujien itsensä suunnittelema sanktiojärjestelmä kasvattaa toiminnan tuottoja, vaikka sitä ei yleensä edes tarvitse käyttää. Tutkimusten keskeinen johtopäätös on, että yhteistyön todennäköisyys kasvaa, jos luottamus vastavuoroisuuteen lisääntyy. (Ostrom 2009, 432–435.)

Yhteisresursseihin liittyviin sosiaalisiin dilemmoihin vaikuttaa kuitenkin vielä laajempi sosio-ekologinen järjestelmä, jonka muuttajat vaihtelevat vuorovaikutustilanteen ja lopputuloksen mukaan. Tulevaisuudessa tutkijoiden on yhdistettävä vielä mikrotilanteiden ja laajempien tilanteiden muuttujia, jotta he oppivat ymmärtämään paremmin ihmisten käyttäytymiseen vaikuttavia sosiaalisia ja ekologisia tekijöitä. (Ostrom 2009, 432–435.)

⁹ “Individuals interacting in a dilemma situation face two contexts: (1) a microcontext related to the specific attributes of an action situation in which individuals are directly interacting and (2) the broader context of the social-ecological system in which groups of individuals make decisions” (Ostrom 2009, 432).

3.2. Kaatuuko Ostromin teoriarakennelma?

Elinor Ostromin elämäntyö on saanut varsin positiivisen vastaanoton tiedeyhteisöltä. Taloustieteilijä Walter Block ja yhteiskuntatieteilijä Ivan Jankovič toteavat artikkelissaan “Tragedy of the Partnership: A Critique of Elinor Ostrom” (2016), että akateemisesta kirjallisuudesta ei löydy Ostromin työtä kritisoivia artikkeleita tai kommentteja ja hänen talousteoriaansa on ylistetty poikkeuksellisesti aina äärivasemmalta äärioikealle. Block ja Jankovič eivät yhdy tähän ylistäjien kuoroon, vaan he osoittavat artikkelissaan kaksi keskeistä ongelmaa Ostromin ajattelussa. Heidän mukaansa Ostromilta jäi tekemättä selkeä erottelu yhteislaidunten ja yksityisomistusten välillä ja hän tulkitsee virheellisesti yksityisen omistusoikeuden käsitteen, eikä erottele yksityisen omistusoikeuden erityisiä sopimusmuotoja yhteislaitumista. Tästä seuraa Ostromin virheellinen oletus, jonka mukaan kannattavat kaupalliset itsesääteilyyn perustuvat järjestelmät ovat mahdollisia vain valtion valvonnan alaisuudessa. Heidän mukaansa Ostromin työt eivät niinkään liity talousteoriaan, vaan sopimussosiologian alaan ja yksityisten omistusoikeuksien sääntelyyn ja toimeenpanoon, eikä hän kehittänyt kolmatta omistusmuotoa yksityisen ja julkisen välille sekä ratkaissut yhteislaidunten ongelmaa. (Block & Jankovič 2016, 289–291.)

Garret Hardinin (1968) määritelmän mukaan yhteislaidun on kaikille avoin, eikä sen käyttöä voi rajata tai säännellä ilman omaisuuden ositusta. Kun yhteislaitumen käyttöä rajoitetaan, niin kyse ei ole enää yhteislaitumesta, vaan ryhmän yhteisomistuksesta. Blockin ja Jankovičin mukaan toimijoiden välisen vapaaehtoisen yhteistyön synnyttämä markkinatoiminta on vain yksi yksityisomistuksen muodoista. Länsimaiseen sivilisaatioon on kautta aikojen kuulunut yksityisiä yhteisomistuksia ja yhteishallintoalueita, joiden hallintaan ja tuottoihin kaikilla kumppaneilla on oikeus. Yksilöiden yhdessä muodostamat osuuskunnat tai muut kumppanuudet edellyttävät aina ohjausta ja valvontaa. Ostromin teoriarakennelma kaatuu heidän mukaansa tämän erottelun myötä, koska

yhteislaitumen rajoittaminen on muuttanut resurssin yhteisestä yksityiseksi. (Block & Jankovič 2016, 289–291, 293–294, 299.)

Kritiikki palauttaa dikotomisen maailmankuvan takaisin keskiöön ja puristaa markkinoilta karanneen ilmiön takaisin ruotuunsa. Ostromin yritys selittää yksityinen ja julkinen -kahtiajaon ulkopuolelle jääneitä ilmiöitä tyrmättiin määrittelemällä käsitteet uudelleen tähän tarkoitukseen soveltuvalla tavalla. Ostromin yritys laajentaa käsitteitä vastaamaan paremmin tosielämän tilanteita hylättiin biologi Hardinin yksinkertaistavalla esimerkillä ja historiasta tutuilla institutionaalisilla järjestelyillä. Kritiikki on perusteltua, mutta sen tärkein huomio on minusta kuitenkin siinä, että ihminen on kyennyt tekemään monimutkaisia institutionaalisia järjestelyjä jo kauan ennen markkinoiden ja valtioiden olemassaoloa. Tämä tukee paitsi käsitystä dikotomisen maailmankuvan riittämättömyydestä, niin ennen kaikkea Ostromin teoriaa yhteisresurssien käyttäjästä, jolla on kyky ratkaista eturistiriitoja sekä kehittää erilaisia mekanismeja päätöksenteon tueksi ja sääntöjen täytännönpanoksi.

Yhteisresurssien hallintaan liittyvät tutkimustulokset tarjoavat rationaaliselle toimijalle toimivia työkaluja ristiriitojen ennaltaehkäisemiseksi ja vapaamatkustajien hillitsemiseksi. Markkinavoimien ja valtionhallinnon ulkopuolelle syntyvät yhteisresurssien hallintajärjestelmät eivät kuitenkaan yksin ratkaise vapaamatkustajaongelmaa, vaikka siihen voidaan vaikuttaa esimerkiksi toimijoiden välisen luottamuksen, vastavuoroisuuden ja yhteydenpidon avulla. Lisäksi tarvitaan vähintäänkin jonkinlainen oikeudenmukaisuusteoria, jota voidaan soveltaa yksiselitteisesti kaikkiin toimintatilanteisiin (Ostrom 2009, 435). Yksi vapaamatkustajaongelman ratkaisuvaihtoehto voisi olla Georg Henrik von Wrightin ajatus tasapainotilasta, joka vallitsee inhimillisen solidaarisuuden ja ihmisyksilön itsensä toteuttamisen välillä. Von Wright näkee ihmisten välisen yhteistyön edellyttävän yksilöiden hyvän mahdollisimman tasavertaista toteuttamista ja toisaalta

yhteiskuntajärjestyksen sekä yksilön onnenmahdollisuuksien välistä tasapainoa (von Wright 1976, 458). Käsittelen tätä von Wrightin ideaa seuraavassa luvussa.

4. Nemesis Naturalis

Georg Henrik von Wright oli eläessään Suomen merkittävin filosofi. Antiikin Kreikasta periytyvä kosmosaate vaikutti merkittävästi hänen ajatteluunsa. Hänet tunnetaan hienostuneena ja täsmällisenä ajattelijana, jolle todellisuus merkitsi harmonista järjestystä. Hänelle moraaliperiaatteet liittyvät ihmisen hyvän tavoitteluun. Yksilöllä on moraalinen velvollisuus kunnioittaa toinen toistensa pyrkimystä tavoitella omaa hyvää. Von Wright jakoi sosiaalisten vaikutustekijöiden analyysissä yksilön toimintaa ohjaavat tekijät sisäisiin ja ulkoisiin. Sisäistä toimintaa määräävät tahtomis- ja tietämisasenteet, kuten halut, aikomukset, uskomukset ja järki. Ulkoisia toimintaa määrääviä tekijöitä ovat valtioiden lait, moralisäännöt, kulttuuri ja perinteet, jotka opitaan toimimalla yhteisössä. Molemmat ohjaavat yksilön toimintaa joko sisäistettyinä velvollisuuksina tai sosiaalisen paineen vaikutuksena. Koska näihin liittyy yksilön toiminnan rajoittaminen pakolla tai ulkopuolisten vaikutuksella, niin tämä epävapauden muoto osoittaa von Wrightin mukaan, että yksilön toiminnan vapaus on pitkälti yhteiskuntafilosofinen ongelma. (Salmela 2016.)

Luonnonvarojen ehtyminen, ympäristön saastuminen ja ilmastonmuutos ovat von Wrightin mukaan länsimaisen elämäntyylin sisäisiä ja ulkoisia haasteita. Nykyihminen on vieraantunut niin luonnosta kuin yhteiskunnallisesta päätöksenteosta, työstään ja muista ihmisistä. Taustalla vaikuttaa välineellinen järki, joka on ohittanut eettiset kysymykset länsimaisena johtavana järjen käytön muotona. Ilmiö on synnyttänyt häikäilemättömyyttä itsekkyyttä ja arvotyhjiön, joka johtaa kohti henkistä kaaosta. Tieteellistynyt ihminen kuvittelee ratkaisevansa ongelmat tekniikan ja markkinoiden avulla, vaikka ratkaisua pitäisi etsiä yhteiskunnan ja talouden perusrakenteista. Von Wright on kantanut erityistä

huolta yksilön itsemääräämisoikeuden, demokratian ja ympäristönsuojelun kohtalosta, kun välineellinen järki, byrokratisoitunut hallinto ja markkinatalous uhkaavat muuttaa yksilön vapauden vastakohtakseen. (Salmela 2016.)

Valitsin von Wrightin kirjoituksen ”Humanismi – taisteleva elämän asenne” yhdeksi tämän tutkielmani päälähteeksi, koska se täydentää minusta erinomaisesti Hardinin ja Ostromin esityksiä. Artikkelin perustuu von Wrightin Humanismin päivä -kongressin yhteydessä vuonna 1976 pitämään esitelmään. Toinen tärkeä syy tämän kirjoituksen valintaan on von Wrightin esittelemä ilmiö nimeltä ”nemesis naturalis”. Nemesis naturalis on nemesis divina -ajatuksen maallistunut muoto, jonka mukaan ihmisen kärsimys on rangaistus hänen tekemistään synneistä (von Wright 1976, 456). Nemesis naturalis -ilmiössä tarkastellaan ihmisen luonnolle aiheuttamien vahinkojen seurauksia ihmiselle itselleen. Kun ihminen omalla toiminnallaan häiritsee fyysisen ympäristönsä tasapainotilaa, niin luonto näyttäisi ikään kuin potkaisevan takaisin ja kostavan sen ihmiselle. Esimerkiksi ekologinen kriisi on ihmistä uhkaava nemesis naturalis, jossa ihmisen lyhytnäköisen toiminnan aiheuttamat haitat kääntyvät lopulta häntä itseään vastaan. Vesistöjen ja ilman saastuminen, maaperän eroosio, luonnonvarojen liikakäyttö tai väestöongelma ovat seurausta ihmisen luontoa vahingoittavasta toiminnasta. (von Wright 1976, 456.) Näiden ongelmien ratkaisuksi von Wright tarjoaa humanismia.

4.1. ”Humanismi – taisteleva elämän asenne”

Von Wrightin artikkelin varsinainen teema on humanismi, jolla hän ei tässä tarkoita mitään tutkimusala tai oppineisuutta, vaan yleisemmin asennoitumista elämään ja maailmaan. Hän määrittelee humanismin todellisuuteen kriittisesti ja rationaalisesti suhtautuvaksi intellektuaaliseksi asenteeksi, joka kuvastaa kulloinkin vallitsevaa historiallista tilannetta. (von Wright 1976, 453.) Von Wright esittelee artikkelissaan myös ”humanismin” käsitteen ja humanistisen asenteen kehittymistä aina alkukantaisista ihmisyyhteisöistä tähän päivään hyödyntämällä käsitekoordinaatistoa luonto, ihminen ja

yliluonnollinen. Lisäksi hän selittää humanistisen asenteen arvoa ja merkitystä. Humanismi on von Wrightin luonnehdinnan mukaan sosiaalisen tasapainotilan etsimistä sekä taistelua ihmisen hyvän puolesta ja vallan valheellista legitimoitua vastaan (von Wright 1976, 459–460). Minun tavoitteeni on toisaalta tutkia, miten sosiaalista tasapainotilaa voi tavoitella ja toisaalta selvittää, miten ihmiskuva on muuttunut humanististen virtausten mukana.

4.1.1. Luonto kostaa ja korjaa

Nemesis ja hybris ovat antiikin Kreikasta periytyviä aatteita, jotka esiintyvät yleensä yhdessä. Hybris tarkoittaa kosmoksen luontaisen tasapainotilan häiritsemistä. Kreikkalaisille kosmos merkitsi esimerkiksi luontoa, joka on järjestynyt ja sääntöihin sidottu kokonaisuus. Kosmos siis muodostuu osista, joiden välillä vallitsee tasapaino, eikä tätä tasapainoa voi häiritä ilman rangaistusta. Ihmisen hybris on omien todellisten mahdollisuuksien rajojen ylittämistä, kuten ylpeilyä, ahneutta tai vallankäyttöä. Nemesis taas tarkoittaa kosmoksen luontaisen tasapainotilan palauttamista ja hybriksen aiheuttaman häiriön korjaamista. Nemesis myös kostaa, jos kosmoksen järjestystä rikotaan. (von Wright 1976, 456.)

Kreikkalaista kosmosaatetta voidaan pitää, uskonnollisista vaikutteista huolimatta, teellisen maailmankäsityksen perustana. Kosmosidea koskee myös ihmistä ja yhteiskuntaa, koska se ymmärretään normina eli säännönmukaisuuden vaatimuksena. Kosmosaateen on sanottu heijastavan luontoon myös yhtä yhteiskunnallista ideaa. Luonnonmukaisuuden ihanne on luonut perustan paitsi kreikkalaiselle humanismille niin hyvälle elämälle ja yhteiskunnalle, vaikka se ei tarjoakaan suoraan valmiita vastauksia hyvän elämän järjestämistavoista. Esimerkiksi Platon ja Aristoteles ovat päätyneet etsinnöissään erilaiseen ihmiskuvaan ja yhteiskuntaihanteeseen. (von Wright 1976, 454.)

Luonto oli antiikin kreikkalaisille kosmos ja ihminen on yksi tämän kokonaisuuden osista, jotka ovat toistensa kanssa vuorovaikutuksessa eri tavoin. Tästä syystä luonnon tasapainotilassa tapahtuvat muutokset vaikuttavat myös ihmisen elämään. Esimerkiksi luonnonvarojen hyödyntäminen voi olla ihmisen kannalta perusteltua ja tarkoituksenmukaista toimintaa, mutta se ei tarkoita sitä, etteikö toiminnalla voisi silti olla epätarkoituksenmukaisia seurauksia. Von Wrightin mukaan tällaisessa tapauksessa ihmisen finaaliset teot kääntyvät kontrafinaalisiksi. (von Wright 1976, 456.)

Ihmisen toiminta hänen ohjatessaan luontoa ja käyttäessään hyväkseen sen varoja on finaalista eli tarkoituksenhakuista toimintaa. Se tosiasia, että luonto ”potkaisee takaisin” merkitsee, että tällä tarkoituksenhakuisella toiminnalla on seurauksia, jotka ovat ihmisen kannalta ei-toivottuja, tarkoituksenvastaisia kuten esim. eroosio tai saastuminen. Inhimillisten tekojen finaalisuus saattaa kääntyä kontrafinaaliseksi, jopa kohdistua tappavasti häntä itseään kohti. (von Wright 1976, 456.)

Maapalloa uhkaavat ympäristökriisit ovat ihmisen tarkoituksenhakuisen toiminnan tarkoituksenvastaisia seurauksia. Vaikka ihmisellä onkin jossain määrin kyky hallita luontoa, niin ilman, maaperän ja veden pilaantuminen johtuu ihmisen omien rajojen ylittämisestä. Ihmisen tulisi käyttää taitojaan järkevästi ja tunnistaa kestävän toiminnan rajat, jotta ympäristö ei tuhoudu ja sen seuraukset käänny ihmistä itseään vastaan. Tässä mielessä järkevyys on von Wrightin mielestä sama asia kuin luonnonmukaisuus. Antiikin kreikkalaisten ajatus luonnonmukaisuudesta hyvin järjestetyn elämän normina sopii erinomaisesti myös oman aikamme ympäristöongelmien ratkaisuksi, esimerkiksi ilmastonmuutoksen vastaiseen taisteluun. (von Wright 1976, 456.) Ilmastonmuutos aiheuttaa inhimillisen hädän lisäksi vakavan uhkan luonnon monimuotoisuudelle. Ihmiskunnan on nopeasti sitouduttava päästöjen vähentämiseen ja löydettävä yhteisymmärrys sopivista ratkaisuvaihtoehdoista ilmaston lämpenemisen estämiseksi.

Luonto ei tosiasiallisesti kosta ihmiselle ympäristön tuhoutumista, vaan ihminen pilaa itse oman elinympäristönsä. Nemesis naturalis on siis metafora. Koska ihminen on

oppinut vaikuttamaan elinympäristöönsä, niin hänen pitää myös selvittää, miten luonnon tasapainotila säilytetään. Aikaisemmin ihmisen toimintaa rajoitti yliluonnollisten auktoriteettien pelko, mutta moderni ihminen joutuu ottamaan vastuun itse omista toimistaan. Nykyihmisen on myös opittava ymmärtämään, että hän on vain pieni osa suurempaa kokonaisuutta, johon hän on sidoksissa. (von Wright 1976, 456.) Luonnonmukaisuuden ideaa voi siis edelleen pitää johtolankana, joka johdattaa sinne, minne ihmistä ja hänen yhteiskuntaansa tutkiskeleva luova ajatus haluaa sen johtavan. (von Wright 1976, 454.)

4.1.2. Ihmiskuvan kehittyminen

Vaikka humanistinen asenne korostaa ihmistä ja ihmisen arvoa, niin se ei ole mikään historiallinen vakio. Jokaisen aikakauden on pitänyt määritellä se aina uudelleen, jotta se vastaa vallitsevaa tilannetta. Humanismi syntyi, kun ihminen ryhtyi tietoisesti pohtimaan asemaansa ja mahdollisuuksiaan suhteessaan luontoon ja yliluonnolliseen. (von Wright 1976, 453.) Antiikin kreikkalaisessa yhteiskunnassa uskonnollisesta auktoriteetista (yliluonnollisesta) luopuminen ei tuottanut ongelmia. Ihmisten älyllinen kapasiteetti kohdistui helposti todellisuuden ymmärtämiseen. Aluksi kohteena oli ulkoinen todellisuus, joka käsitettiin kosmokseksi. Itseään antiikin ihminen etsi luonnonmukaisuuden ideaa seuraamalla. Huippunsa kreikkalainen humanismi saavutti Sokrateen, Platonin ja Aristoteleen ajatusperinteessä. Pohdinnat eivät kuitenkaan johtaneet vielä yhtenäiseen ihmiskuvaan ja yhteiskuntaihanteeseen. Sokrateelle humanismi merkitsi taistelua paremman elämän puolesta, mutta esimerkiksi stoalaisille ja epikuroalaisille se merkitsi keinoa mukautua kohtalon oikkuihin tai vetäytyä hiljaisen yksityiselämän nautintoihin. Keskiajalle tultaessa uskonnon auktoriteettiasema oli ylivoimainen ja luonto menetti positiivisen arvovarauksensa. Ihminen nähtiin turmiollisena ja tappioon tuomittuna olentona, jolla on kuitenkin henkiolentona mahdollisuus pelastua Jumalan armosta. (von Wright 1976, 454.)

Renessanssin humanismi vapautti ihmisen taiteellisen ja älyllisen energian. Se merkitsi ihmisen ja luonnon uudelleen löytämistä, vaikka suhteessa luontoon oli vielä

vaikutteita kristinuskosta. Ihminen nähtiin luonnon hallitsijana, jota luonnon varat ja voimat palvelevat. Luonnonlakien avulla ei etsitty enää parempaa elämää vaan tietoa. Tiedon avulla ihminen kykeni muuttamaan luonnon kulkua ja alistamaan ne valtaansa. Teknologisen hengen innoittamana syntyi uusi ihmiskuva ja moderni tiede, jonka sovellutukset muuttivat ihmiselämän ehtoja. Uskonnon auktoriteetti heikkeni asteittain maailmankuvan tieteellistymisen ja teknologian vaikutuksen seurauksena ja ihmiskuva muuttui jatkuvasti maanpäällisemmäksi ja materialistisemmaksi. Renessanssin humanistit haaveilivat tilasta, jossa ihminen on vapautunut sekä luonnon että yliluonnollisen rajoittavasta paineesta. Tämä olisi maanpäällinen regnum hominis eli ihmisen ja järjen valtakunta. (von Wright 1976, 454–456.)

Kun ihminen luopui yliluonnollisesta auktoriteetista ja oppi vaikuttamaan elinympäristöönsä, niin hän oli uuden tilanteen edessä, koska tieteellis-teknistyneen ihmisen oli löydettävä itsensä. Uushumanismi problematisoi ihmisen ja yhteiskunnan. Uushumanismin perusajatuksen voi von Wrightin mukaan kiteyttää ajatukseen, että kahleistaan vapautettu ihminen on kesytettävä ennen todellisen vapauden saavuttamista. (von Wright 1976, 456–457.)

Tuleeko ihmiskuvan tieteellistyminen johtamaan muutoksiin, jotka koskevat ihmisen suhdetta häneen itseensä ja jotka vastaavat luonnonkuvan tieteellistymisen aiheuttamia muutoksia ihmisen suhteessa luontoon? Hiukan varovasti voitaneen sanoa, että alku tällaiseen analogiseen kehitykseen on havaittavissa. (von Wright 1976, 457.)

1950-luvun jälkeen marxilainen eli sosialistinen humanismi arvioi ihmisen itsensä etsimistä myöhäiskapitalistisen ja sosialistisen yhteiskuntamuodon taitteessa (von Wright 1976, 453). Marxilla sosialismin idea liittyi yritykseen luoda tieteellinen käsitys historiasta ja ihmisestä yhteiskunnan kehityksen subjektina. Hänen tieteellistynyt luonnonkuvansa sai vastineen tieteellistyneessä ihmis- ja yhteiskuntakuvassa. Marxinkaan käsitys yhteiskunnasta ei kuitenkaan ole lopullinen ja valmis, koska humanismi liittyy läheisesti

sosiaalisiin murroksiin ja poliittisiin jännitteisiin. (von Wright 1976, 457.) Mutta minkä puolesta humanismi taistelee nyt? Von Wright näkemyksen mukaan humanismin tehtävänä on vaalia ihmisen hyvää.

4.1.3. Ihmisen hyvä

Ihmisen hyvään sisältyy kaikki mikä on hänelle hyväksi tai tekee hänelle hyvää. Se on hänen onnensa ja viihtyisyytensä ehtojen summa, voisi sanoa. Se toteutuu silloin kun ihminen elää sopusoinnussa niiden mahdollisuuksien kanssa, jotka hänelle on annettu tietyssä historiallisessa tilanteessa onnen saavuttamiseksi. Se, että nämä mahdollisuudet riippuvat historiallisesta tilanteesta, merkitsee, että ne muuttuvat kehityksen mukana. (von Wright 1976, 458.)

Ihmisen hyvän toteutuminen edellyttää siis yhteiskuntajärjestyksen ja onnenmahdollisuuksien välistä tasapainoa. Kun mahdollisuudet muuttuvat, niin tasapainotila horjuu. Tasapainon palauttaminen edellyttää muutoksia itse järjestelmään, joka säätelee ulkoisesti inhimillisen yhdessäolon muotoja. Ihmisen hyvän vaaliminen on erityisesti inhimillisen solidaarisuuden, eikä yksilön itsensä toteuttamisen, korostamista. Edellisten erottaminen toisistaan ei kuitenkaan ole mahdollista, koska solidaarisuuden tehtävänä yksilöiden hyvän mahdollisimman tasavertainen toteuttaminen. Yksilön itsensä toteuttamisen ja solidaarisuuden painotuserot muuttuvat myös historiallisten tilanteiden mukaan. Nykyajan humanistinen asenne on sosiaalinen ja von Wright näkee sen elämänehtojen ja -muotojen yhdenmukaistumisen seurauksena. Samalla ihmisen hyvän toteutumisen ehtona olevan tasapainotilan saavuttaminen ja ylläpitäminen on monimutkaistunut. (von Wright 1976, 458.)

Ihmiset eivät kyseenalaista elämäänsä, kun yhteiskunta kehittyy tasaisesti ja he elävät tyytyväisinä onnenmahdollisuuksiensa kanssa. Muutos tapahtuu vasta yhteiskunnan horjuessa. Vanhan ja uuden järjestyksen välille syntyy aluksi eräänlainen tyhjiö, joka uhkaa ihmistä hävityksellä ja kaaoksella. Tästä syystä humanismin taistelu ihmisen vapauttamisen puolesta muuttuu samalla taisteluksi ihmisessä piileviä anarkistisia voimia vastaan.

Ihmisen hyvä voi toteuta vain järjestäytyneessä, normien ja lakien säätelemässä yhteiskunnassa. (von Wright 1976, 458–459.)

Järjestyksen mukana tulee kuitenkin rajoituksia, sidonnaisuuksia ja esivaltaa. Vallankäyttö edellyttää myös kuuliaisista kansalaisista ja vallanpitäjiä, joiden tulee legitimoida valtansa sekä osoittaa oikeutensa pakottaa ihmisiä elämään järjestyksen edellyttämällä tavalla. Ihmisen hyvä on ainoa humanismin hyväksymä legitimaatioperiaate ja siihen onkin viitattu aina, kun ihmiset ovat taistelleet epäoikeudenmukaisuutta ja sortoa vastaan. Ihmisen hyvä on paremman yhteiskunnan ihanne, joka oikeuttaa kapinoimaan vanhaa järjestystä tai valloittajan vaatimuksia vastaan. Koska itsekkäät ryhmäetujen vaalijat vaativat itselleen valtaa järjestyksen nimissä ja kaikki järjestykset pitävät tästä syystä sisällän jonkinlaisen rappeutumisen siemenen, niin humanismin tehtävänä on taistella tällaista valheellista vallan legitimointia vastaan. (von Wright 1976, 459–460.)

Taisteleva humanisti joutuu siis vallanpitäjien kanssa ristiriitaan paljastaessaan heidän yrittänsä legitimoida valta-asemaansa väkivallan avulla, joka on von Wrightin mukaan käsitteellinen mielettömyys. Hän kiteyttäisi humanismin viisauden ajatukseen, että humanisti on valmis irtisanoutumaan kaikista ihmisarvon mukaisen elämän mahdollisuuksista rajoittavista vapauden kahleista. Vapaus toteutuu vain, jos sen pitää kurissa ihmisen hyvän legitimoima humaani järjestys – ihmisyyden kosmos. Humanistin tunnuksena pitää olla radikaali sitoutumattomuus. Se ei edellytä irtisanoutumista kaikista siteistä, mutta sen perustan luo usko järjestyksen välttämättömyyteen ja muuttuvuuteen. (von Wright 1976, 460.)

Kun humanismi käsitetään sosiaalisen tasapainotilan etsimiseksi, niin sen merkitys korostuu yhteiskunnallisen järjestyksen horjuessa. (von Wright 1976, 458.) Sosiaalinen tasapainotila on myös aikaisempaa alttiimpi häiriöille, koska kaikki vaikuttaa kaikkeen. Esimerkiksi lääketieteen ja hygienian kehittymisen seurauksena väestö on kasvanut ja

elintilasta, ravinnosta, luonnonvaroista sekä energiasta on pulaa. Kun kaikki vaikuttaa kaikkeen, niin ihmisen hyvän saavuttaminen ja ylläpitäminen on monimutkaisempaa. (von Wright 1976, 458.) Humanismin merkityksen näkee von Wrightin mukaan myös siinä, miten ihminen suhtautuu todellisuuteen järkiperaisesti. Ihmisen hyvän toteutumisen ehdot on mahdollista selvittää kriittisen järjen avulla. Jo antiikin Kreikasta periytyvä rationaalinen asenne liittyy hyvän elämän ja yhteiskunnan normit luonnonkaikkeuteen. (von Wright 1976, 460–461.) Luonnonmukaisuus hyvin järjestetyn elämän normina sopii erinomaisesti myös nykyisten ympäristöongelmien ratkaisuksi (von Wright 1976, 456).

Nemesis naturalis on ytimekäs jäsenys ympäristöongelmien taustalla vaikuttavista tekijöistä ja niiden välisistä suhteista. Ekologiset kriisit ovat seurausta ihmisten lyhytnäköisestä toiminnasta, joka saattaa aluksi näyttäytyä tarkoituksenmukaiselta ja harmittoimalta. Kun pieniä ja vaikutuksiltaan vähäisiä ongelmia vielä kasaantuu esimerkiksi väestönkasvun seurauksena, niin lopputulos voi olla maapallon elämää uhkaava ympäristökatastrofi. Taustalla vaikuttaa myös elämänmuotojen yhtenäistyminen, joka altistaa ihmisen hyvän ehtona olevan tasapainotilan erilaisille häiriöille. Luonto ei ainoastaan palauta ihmisen horjuttamaa tasapainotilaa ja korjaa ihmisen aiheuttamia vahinkoja, vaan luonto ottaa myös paikkansa ylimpänä auktoriteettina. Yhteislaidunten tragedian välttäminen edellyttää, että ihminen oppii tunnistamaan omien toimintamahdollisuuksiensa rajat sekä tavoittelemaan ihmisten onnenmahdollisuuksien välistä tasapainoa.

5. Yhteislaidunten tragedian ratkaisuvaihtoehdot

Tiedeyhteisössä on kilvan etsitty erilaisia vaihtoehtoja yhteislaidunten tragedian ratkaisemiseksi, koska aika alkaa käydä vähiin. Ihmistä uhkaa nemesis naturalis - luonnonvarat ehtyvät, ympäristö saastuu ja ilmastonmuutoksen vaikutukset voimistuvat vuosi vuodelta. Hardin ehdotti tragedian ratkaisuksi jo filosofian klassikoilta tuttuja ratkaisuvaihtoehtoja – yksityistämistä ja pakotteita. Ostromin tutkimukset osoittivat, että

tragedian todennäköisyys pienenee, kun yksilöt oppivat tunnistamaan, toisiltaan saamiensa tietojen avulla, vastavuoroisuuden piirteitä vuorovaikutustilanteissa. Vuorovaikutustilanteet eivät kuitenkaan yksin riitä selittämään, miten yksilöt ratkaisevat ongelmia. Myös von Wright uskoo, että ihmisen hyvä ja sosiaalinen tasapainotila toteutuu järjestäytyneessä, normien ja lakien säätelemässä yhteiskunnassa. Todellisen vapauden saavuttaminen edellyttää kuitenkin kahleistaan vapautetun ihmisen kesyttämistä ja taistelua ihmisessä piileviä anarkistisia voimia vastaan. Yhteislaidunten tragedia estetään, jos itsekäs, normeista vapaa ja lyhyen aikavälin maksimaalista tuottoa tavoitteleva toimija muuttaa toimintastrategiaansa. Esittelen seuraavaksi vielä lyhyesti muutaman tragedian ratkaisuvaihtoehdon rationaalisen toimijan avuksi.

5.1. Yksityistäminen

Yksityistämistä on yleisesti pidetty yksinkertaisena ratkaisuna yhteislaidunten tragediaan. Yksityisomistuksen ajatellaan saavan toimijat kantamaan vastuuta oman toimintansa seurauksista. Jos rationaalinen toimija käyttää resursseja yli sen kapasiteetin, niin hän kärsii tekemästään huonosta valinnasta lopulta itse. Resurssien liikkakäyttö ei kuitenkaan ole yksin kollektiivisen toiminnan ongelma, vaan se on välitöntä hyötyä tavoittelevan toimijan ongelma omistusmuodosta riippumatta. Yksityistäminen ei siis aina estä resurssien liikkakäyttöä varsinkin, jos omistajan omaisuuden arvo ei laske. Joskus yhteisresurssien yksityistäminen on jopa aiheuttanut yhteislaidunten tragedian, koska varannon käyttäjien aikaisempi vastavuoroinen toiminta sekä ihmisten sisäistämät oikeuksien ja vastuiden järjestelmät ovat tuhoutuneet. (Kyllönen, teoksessa Kyllönen et al. 2011, 100.)

Vaikka Hardin uskoi yksityistä etua tavoittelevien toimintaratkaisujen edistävän koko yhteiskunnan etua, niin hän ei uskonut niiden kykenevän ratkaisemaan saastumisongelmaa. Kun rationaalinen, riippumaton ja vapaa toimija punnitsee saasteiden puhdistamisen hyödyt ja haitat itselleen, niin hän jättää huomioimatta niiden aiheuttamat hyödyt ja haitat ympäristölle. Tämän vuoksi tragedian välttäminen edellyttää omistusoikeuden uudelleen

määrittelyä, toimintaa rajoittavaa lainsäädäntöä tai haittaveroja, jotta saastuttajalle syntyy kannustin ennaltaehkäistä haittoja ja puhdistaa aiheuttamansa päästöt. (Hardin 1968, 1244–1245.) ”Vastuullisuus on tarkkojen yhteiskunnallisten järjestelyjen tuote” (Frankel 1955).

5.2. Enemmistön sopimat keskinäiset pakotteet

Vastuullisuutta lisäävät yhteiskunnalliset järjestelyt edellyttävät aina jonkinlaisia pakotteita. Hardin näki, että yhteislaidunten kauhuilta pelastuminen edellyttää enemmistön sopimia keskinäisiä pakotteita. Rationaaliset ratkaisut löytyvät erilaisia painotettuja toimintavaihtoehtoja vertailemalla. (Hardin 1968, 1246–1248.) Tämä keskitetyn hallinnon ja suvereenin pakkovaltaan perustuva ratkaisumalli mukailee politiikan filosofian klassikoiden ajatusta, että luonnontila vältetään pakotteiden ja valvonnan avulla (Kyllönen, teoksessa Kyllönen et al. 2011, 91). Hardinin tapa mallintaa yhteislaidunten tragedia on myös Thomas Hobbesin (1588–1679) argumentaation lähtökohtana. Ratkaisujen on perustuttava ihmisten toimintaa rajoittaviin ja ohjaaviin instituutioihin. Poliittisen ohjauksen tehtävänä on paitsi julkishyödykkeiden tuottaminen yhteistoiminnan avulla, niin estää ihmisiä ajautumasta oman toimintansa aiheuttamien ja kasaantuvien haittojen uhriksi. Yhteisiä resursseja suojelevien ja vapaamatkustamista ehkäisevien rajoitteiden on oltava tasapuolisia, mahdollisimman yksiselitteisiä, avoimia ja perusteltuja sekä niiden tulisi huomioida vallan väärinkäyttöön liittyvät ongelmat. Poliittinen valta oikeutetaan, jos sillä saavutetaan inhimillinen turvallisuus ja hyvä elämä. (Lemetti & Noponen, teoksessa Kyllönen et al. 2011, 125-128.) Vapaamatkustamiseen taipuwait kansalaiset pakotetaan osallistumaan rajoitusten noudattamiseen ja niiden valvonnasta aiheutuviin kustannuksiin.

Keskusjohtoisten hallinnollisten ratkaisuehdotusten lähtöoletuksia ja Hardinin ajatusta yhteisesti hyväksytyistä keskinäisistä pakotteista on kritisoitu monella tapaa. Ensinnäkin ehdotus teknisesti ratkaisemattomien ongelmien ratkaisemiseksi edellyttää

yhteismitattomien asioiden vertailemista. Asioiden tärkeysjärjestykseen asettaminen vaatisi avuksi jonkinlaisen mittausmenetelmän sekä arvioinnin mittapuun. Lisäksi ehdotus pitää sisällään lähtöoletuksen, että pakotteiden toimeenpano olisi tehokasta. Esimerkiksi hallintajärjestelmän hyödyistä voi nauttia, vaikka ei itse osallistu pakotteiden, hallinnon ja valvontajärjestelmän aiheuttamiin kustannuksiin. Tämä ongelma voidaan kuitenkin välttää huolehtimalla ulkopuolisten pakotteiden tai kannustimien avulla, että riittävä määrä käyttäjistä hyväksyy itselleen epäedulliset pakotteet, noudattavat niitä sekä osallistuvat niiden aiheuttamiin kustannuksiin. (Kyllönen, teoksessa Kyllönen et al. 2011, 91.)

Ongelmat ovat myös globaaleja ja yhteiskunnat moniarvoisia. Valtion määräysvallalla on raja, eikä valtio voi puuttua kaikkeen ihmisten yksityisalueella tapahtuvaan päätöksentekoon. Lisäksi on epärealistista kuvitella hallinnon edustajien toimivan aina yhteisen hyvän puolesta. Korruptio on todellinen uhka, johon myös Hardin kiinnitti huomiota. Hallinnollisten toimenpiteiden mitoittamiseen liittyy myös tiedollisia haasteita, eikä rajoitustoimien hyötyjä ja haittoja kyetä aina arvioimaan riittävällä tarkkuudella. Lisäksi tutkimusten perusteella näyttää siltä, että ulkopuolisten ja etäisten auktoriteettien legitimitetin puute näyttää johtavan enemmänkin vapaamatkustamisen lisääntymiseen kuin päinvastoin. (Kyllönen, teoksessa Kyllönen et al. 2011, 93–95.) Vapaamatkustamisen vähentäminen edellyttää välttämättä toimijoiden välisten suhteiden rakenteellisten ominaisuuksien huomioimista.

Yksilöillä on taipumus turvata omat etunsa ja vältellä itselleen epäedullisia asioita erilaisissa vuorovaikutustilanteissa. Koska omien toimintaedellytysten optimointiin keskittyvien yksilöiden toiminnan yhteisvaikutus on haitallinen kaikille osapuolille, niin kaikkien on jatkuvasti varauduttava pahimpaan. Ihmisten välilleen ei synny aitoa luottamusta, koska heidän on vaikea ennakoida toinen toistensa toimintaa. Hobbes kiinnitti erityisesti huomiota tähän toimijoiden keskinäisten suhteiden rakenteelliseen piirteeseen.

Ongelmana on erityisesti se, minkälaisessa valossa toimijat näkevät toisensa ja tulkitsevat toistensa toimintaa. Tähän vaikuttaa esimerkiksi toimijan itsetuntemus. Jos ei luota muihin ihmisiin, niin on vaikea uskoa muidenkaan luotavan toisiinsa. Ihmisten välinen epäluottamus saa heidät välttelemään itselleen epäedullisia asioita, varautumaan pahimpaan ja turvaamaan vain oman olemassaolonsa. Tästä seuraa, että kenenkään ei ole järkevää luottaa toisten ihmisten hyvántahtoisuuteen, muiden antamiin lupauksiin tai vastuullisuuden vaatimuksiin. Epäluottamuksen aiheuttama ongelma on siis rakenteellinen. Hobbesin ratkaisu on kaikkien yksilöiden toiminnan rajoittaminen, jonka hän uskoo jokaisen järkevän ihmisen hyväksyvän. (Lemetti & Nojonen, teoksessa Kyllönen et al. 2011, 119–122.) Rakenteellinen epäluottamus muodostaa yhteislaidunten tragediassa koko ongelman ytimen ja sen ratkaiseminen edellyttää, että toimijat luottavat vastavuoroisuuteen.

5.3. Vastavuoroisuuden strategia

Ostrom osoitti tutkimustensa avulla, että ihmisten kollektiivisen toiminnan logiikka ei vastaa vangin dilemman¹⁰ mukaista mallia. Ihmisten jatkuva kanssakäyminen johtaa todennäköisemmin varmistuspelin¹¹ kaltaiseen asetelmaan. Tutkimuksissa havaittiin, että vangin dilemma -pelin toistaminen useamman kerran sai osallistujat omaksumaan jonkinlaisen vastavuoroisuuden periaatteen (engl. *tit-for-tat*). Toimijat osallistuvat yhteistoimintaan ja he uskovat myös muiden osallistuvan. Tämän seurauksena vapaamatkustaminen ja oman edun maksimointi vähenevät. Vastavuoroisuuden strategian omaksuminen tapahtuu kuitenkin todennäköisemmin pienissä ryhmissä, joissa toimijat tuntevat toisensa. Jos toimijoiden joukko kasvaa, niin vapaamatkustaminen ja oman edun maksimointi lisääntyvät. Toimijat valitsevat nämä jälkimmäiset strategiat, kun heillä ei ole

¹⁰ Vangin dilemma (engl. *Prisoner's Dilemma*) on tunnettu kollektiivisen toiminnan ongelmatilanne. Osapuolten motiivina on vain omien välittömien hyötyjen maksimointi ja vapaamatkustaminen muiden kustannuksella. (Kyllönen, teoksessa Kyllönen et al. 2011, 77–78.)

¹¹ Varmistuspelissä (engl. *Assurance Game*) osapuolet osallistuvat yhteistoimintaan, kun he ovat ensin varmistaneet, että muutkin osallistuvat. Vapaamatkustamisen estäviä pakotteita ja sanktioita ei tarvita. Yhteistoiminta motivoi toimijoita, koska se on paras vaihtoehto. Huonoin vaihtoehto on yksipuolinen osallistuminen. Ongelma ratkeaa, kun riittävän moni osallistuu yhteistoimintaa. (Kyllönen, teoksessa Kyllönen et al. 2011, 88–89.)

riittävää varmuutta muiden osallistumisesta, eikä omalla osallistumisella tai vapaamatkustamisella ole kokonaisuuden kannalta vaikutusta. (Kyllönen, teoksessa Kyllönen et al. 2011, 95–97.)

Kun toimijat saavat tietoa erilaisten vuorovaikutustilanteiden avulla toistensa sisäisistä arvostuksista ja suhtautumisista eri tilanteisiin, niin he onnistuvat myös tulkitsemaan paremmin toistensa asenteita ja motiiveja sekä tunnistamaan vastavuoroisuuden piirteitä. Myös luottamuksella on keskeinen rooli vuorovaikutustilanteessa, koska se lisää ihmisten välistä yhteistyötä. Lisääntynyt yhteistyö tuottaa osapuolille paremman hyödyn ja vahvistaa edelleen positiivista oppimista. (Ostrom 2009, 430–432.) Yksi hyvä asia johtaa toiseen ja saa aikaan onnistuneiden tapahtumien sarjan, joka johtaa kaikkien toimijoiden kannalta parempaan lopputulokseen. Näin syntyy hyvän kierre, joka kääntää yhteislaidunten tragedian armottoman kehityksen suunnan.

Yhteislaidunten tragedia on kuitenkin vaikea välttää globaaleissa resursseissa. Etäisyyden kasvaessa vastavuoroisuuden periaate ei riitä sitouttamaan suuria ihmismassoja universaaleihin moraaliperiaatteisiin tai yhteisiin sosiaalisiin normeihin. Vastavuoroisuuden periaatteen lisäksi tarvitaan globaalia eetosta – ja sopimuksia. Esimerkiksi ilmastonmuutoksen hillitseminen edellyttää ratkaisuja useilla eri päätöksentekotasolla ja muutoksia tarvitaan niin yksilöiden, perheiden, yhteisöjen, yritysten kuin valtioidenkin toiminnassa. Vaikka yhteislaidunten tragedia näyttää vääjäämättömältä laajojen ympäristöongelmien tapauksessa, niin toimijoiden joukkoa voi rajata ja ongelmaa voidaan tarkastella esimerkiksi valtioiden välisenä yhteistoiminnan ongelmana (Kyllönen, teoksessa Kyllönen et al. 2011, 97). Ympäristön tasapainotilan palauttaminen edellyttää valtioilta yhteisvastuuta – solidaarisuutta.

5.4. Sosiaalinen tasapainotila

Von Wright kuvaa kosmosaatteen avulla erinomaisesti, miten yksilön tavoitteleva hyöty muuttuu useiden toimijoiden yhteisvaikutuksen seurauksena sekä yhteisön että yksilön itsensä haitaksi. Tällaiset sosiaaliset dilemmat voidaan ratkaista tavoittelemalla sosiaalista tasapainotilaa, joka tarkoittaa inhimillisen solidaarisuuden ja ihmisyksilön itsensä toteuttamisen välistä tasapainoa. Lisäksi tarvitaan järjestäytyneitä, normien ja lakien säätelemää yhteiskuntaa, koska ”ihmisen hyvän” toteutuminen edellyttää yhteiskuntajärjestyksen ja yksilön onnenmahdollisuuksien välistä tasapainoa. Toimijat sisäistävät ajatuksen yhteisvastuusta, kun yksilöiden hyvä toteutuu mahdollisimman tasavertaisesti.

Ilmastonmuutoksen vastaisessa taistelussa tasapainotilan etsiminen tarkoittaa yksilön ja hänen elinympäristönsä hyvinvoinnin yhteensovittamista. Maapallo on se kokonaisuus, kosmos, jonka tasapainotila edellyttää, että yksilöt oppivat kunnioittamaan toistensa rajoja ja sovittamaan yhteen toistensa hyvää mahdollisimman tasavertaisesti. Koska länsimainen elintaso on oman aikamme hybris ja ilmaston lämpeneminen sen kostava nemesis, niin nemesis naturalis -ilmiön ehkäiseminen edellyttää kestävästä kehitystä. ”Ihminen itse – ja vain hän – on omasta kohtalostaan moraalisesti vastuussa.” Von Wrightin sanoma on kirkas – ihmisen on ymmärrettävä sidonnaisuutensa suurempaan kokonaisuuteen ja opittava tuntemaan itsensä ja omat rajansa. (von Wright 1976, 456.)

Jos yksilöt käyttävät toisiaan tilaisuuden tullen hyväkseen riistämällä ja sortamalla, niin tasapaino onnenmahdollisuuksien ja yhteiskuntajärjestyksen välillä horjuu, eikä ihmisen hyvä voi toteutua (von Wright 1976, 458). Von Wrightille ajatus ihmisen hyvästä pitää siis sisällään toiset ihmiset huomioivan ulottuvuuden. Ihmisillä on moraalinen velvollisuus kunnioittaa toinen toistensa pyrkimyksiä omaan hyvään. Hän jakoi sosiaalisten vaikutustekijöiden analyysissään yksilön toimintaa ohjaavat tekijät sisäisiin ja ulkoisiin. Molempiin tekijöihin liittyy yksilön vapauden rajoittaminen joko pakolla tai sisäistetyn

ulkopuolisen vaikutuksen kautta. Sisäisesti ihmisen toimintaa ohjaavat halut, aikomukset, uskomukset ja järki. Ulkoisesti ihmisen toimintaa ohjaavia tekijöitä ovat lait, moraalisäännöt, hyvät tavat tai perinteet. Nämä yksilön toimintaa ohjaavat tekijät vaikuttavat toimijan valintoihin joko sisäistettyinä velvollisuuksina tai normatiivisena paineena. (Salmela 2016.) Esimerkiksi altruististen asenteiden sisäistämiseen perustuvat ratkaisut syntyvät sisäisesti toimijoiden asenteiden ja uskomusten pohjalta.

5.5. Altruististen asenteiden sisäistämiseen perustuvat ratkaisut

Altruistiseen yhteistoimintaan perustuvat kollektiivisen toiminnan ongelmatilanteiden ratkaisuvaihtoehdot perustuvat sekä ihmisten haluun osallistua yhteistoimintaan että muiden ihmisten hyvinvoinnin huomioimiseen. Toimijoiden toimintavaihtoehtojen valintaan vaikuttavat toisten ihmisten tunteet ja asenteet muita toimijoita kohtaan. Sisäistetyt sosiaaliset normit saavat toimijat huomioimaan heidän moraaliset velvollisuutensa muita kohtaan tai pidättäytymään haitallisesta toiminnasta eettisen vakaumuksen vuoksi. Lisäksi muiden osoittama moraalinen närkästyminen tai paheksunta motivoi toimijoita muuttamaan omaa toimintaa. (Kyllönen, teoksessa Kyllönen et al. 2011, 98–102.) Altruistisen asenteen omaava henkilö voi synnyttää alkusysäyksen ehdolliselle osallistumiselle yhteistoimintaan, johon myös muut rationaaliset egoistit osallistuvat. He eivät ehkä muutoin osallistuisi yhteistoimintaan, mutta muiden riittävä osallistuminen saa heidätkin osallistumaan, joka taas synnyttää lisää yhteistoimintaa. (Taylor 1987, 110.) Näin hyvän kierre saa alkunsa ja yhteislaidunten tragedian armottoman kehityksen suunta muuttuu.

Yhteislaidunten tragedian ulkoisten ja sisäisten ratkaisujen rinnalle tarvitaan kuitenkin vielä niiden väliin jääviä ratkaisuvaihtoehtoja, jotka edellyttävät jonkinlaista ulkopuolista auktoriteettia. Erilaisista ratkaisuvaihtoehdoista muodostuvat ”ratkaisukimput” ovat välttämättömiä, koska pakkokeinot, sanktiot ja valvonta ei aina onnistu tai ne ovat liian kalliita. (Kyllönen, teoksessa Kyllönen et al. 2011, 98). Altruistisen asenteen omaavat toimijat voivat esimerkiksi koota rahoitusta jonkinlaisen ulkoisen ratkaisun kustantamiseksi

toiminnan ulkopuolelle jäävän ryhmän vuoksi, jotta kollektiivisen toiminnan ongelmilta vältytään. Ei-altruisteihin voidaan vaikuttaa monella tavalla. Yhteiskunnalla on tärkeä kasvatustehtävä altruististen asenteiden lisäämiseksi väestössä. Demokraattisten valtioiden päättäjät voivat vaikuttaa kansalaisten asenteisiin valistuskampanjoiden avulla. Ihmisten toivotaan toimivan vapaaehtoisesti vastuullisella tavalla, koska julkishyödykkeiden tuottaminen edellyttää yksilöiden halua tehdä vastuullisia valintoja. Myös yksityisten tahojen toimintavapauden rajoittaminen edellyttää kansalaisten sisäistämää globaalia yhteisvastuuta. (Kyllönen, teoksessa Kyllönen et al. 2011, 101–103.)

Hardin epäili näiden omaantuntoon vetoavien ratkaisujen tehokkuutta, koska kollektiivista toimintaa ohjaavat asenteet ovat hänestä luonnostaan yksilön oma etua korostavia. Ihmisten syyllistäminen on hänen mielestään väärin, koska jokainen ihminen on geneettisesti ohjelmoitu tavoittelemaan omaa parastaan. Syyllisyyteen vetoavat keinot ovat hänestä myös toimijoiden vähättelemistä, koska ne olettavat, että he toimivat vastoin omaa etuaan. Hardinin huoli on syytä ottaa vakavasti, koska sisäiset ratkaisut eivät saa johtaa joidenkin ryhmien uhriutumiseen tai korostuneeseen vastuunottoon yhteislaidunten tragedian välttämiseksi. Tällainen riski liittyy erityisesti naisten suorittamaan hoivatyöhön lasten, vammaisten ja vanhusten parissa.

Kaikkien yhteislaidunten tragedian ratkaisuehdotusten taustalla on ajatus, että kokonaisuuden eri osien toiminta sovitetaan yhteen muiden vastaavien osien toiminnan kanssa, jotta tragedialta vältytään. Paras mahdollinen lopputulos löytyy optimoimalla¹² eli arvioimalla yksilön kannalta järkevältä näyttäviä toimintavaihtoehtoja, jotka sopivat yhteen muiden yksilöiden järkevältä näyttävien toimintavaihtoehtojen kanssa ja johtavat yhteisvaikutuksiltaan kaikkien osapuolten kannalta parhaaseen mahdolliseen

¹² “An act, process, or methodology of making something (such as a design, system, or decision) as fully perfect, functional, or effective as possible. Specifically: the mathematical procedures (such as finding the maximum of a function) involved in this” (Merriam-Webster).

lopputulokseen. Vaikka Hardin suhtautuu väestön optimimäärän selvittämisen mahdollisuuksiin skeptisesti, niin hän uskoi sen kuitenkin selviävän useamman sukupolven mittaisen analyttisen tutkimustyön avulla. Ostrom teki valtavan työn erilaisten analyysien kehittämiseksi. Hän keräsi, yhdessä yhteistyökumppaneidensa kanssa, suuren määrän yhteisresurssien hallintaan liittyvää tietoa ja löysi tutkimustensa avulla niihin liittyviä erilaisia muuttujia. Lisäksi informaatioteknologian kehittymisen myötä markkinoille on tullut käyttökelpoisia ohjelmistoja monimutkaisten prosessien ja toimintatilanteista saatujen tietojen käsittelyyn.

Yhteisten resurssien kestävä käytön perustan muodostaa siis tieto. Mitä enemmän käyttäjillä on tietoa, niin sitä varmemmin tragedialta vältytään. Tietoa tarvitaan ainakin käyttäjien asenteista, arvoista, motivaatiosta ja maineesta. Lisäksi tietoa tarvitaan toimintatilanteesta ja siihen vaikuttavista tekijöistä. Tietoa tarvitaan myös toiminnan tavoitteita ja sen saavuttamisen edellyttämien toimien hyödyistä ja haitoista. Ongelmaksi muodostuu kuitenkin yhteismitattomien asioiden vertaileminen sekä erilaisten muuttujien painoarvon selvittäminen. Yksilöiden ja yhteisöjen etujen yhteensovittaminen mahdollisimman tasavertaisesti edellyttäisi vähintäänkin jonkinlaista oikeudenmukaisuusteoriaa. Tämä episteeminen ratkaisu yhteislaidunten tragediaan ei kuitenkaan yksin vielä riitä estämään ekologisia kriisejä tai vapaamatkustamista. Tästä syystä paras lopputulos voidaan saavuttaa yhdistelemällä eri ratkaisuvaihtoehtoja ja muodostamalla eri tilanteisiin soveltuvia ratkaisukimppuja. Yhteislaidunten tragedia vältetään, kun ihmiset luottavat toistensa hyvántahtoisuuteen, lupauksiin ja vastuullisuuden vaatimukseen ja myös toimivat niin, että luottamus säilyy. Avoimna on kuitenkin yhä lukuisia toimivan lopputuloksen kannalta olennaisia kysymyksiä. Monet liittyvät yksilön valintoihin. Erityisen tärkeää olisi löytää vastaus siihen, miten ihmiset saadaan toimimaan spontaanisti kestävällä tavalla.

6. Johtopäätökset

Hardinin klassikkoasemaan nousseen artikkelin asema perustuu osin sen julkaisuajan kohtaan, yksinkertaistettuihin esimerkkeihin ja jyrkkiin näkemyksiin. Sen varsinainen ansio on silti sen synnyttämässä keskustelussa sekä Hardinin tavassa jäsentää käsitteellisesti kollektiivisen toiminnan ongelmia. Vaikka Hardinin lähtökohtana on karjankasvatus yhteislaitumilla, niin hänen varsinaisen argumenttinsa voi liittää laajemmin ilmiönä erilaisiin resursseihin ja omistusmuotoihin (Kyllönen et al. 2011, 10). Yhteislaidunten tragedia ei johdu resurssien yhteiskäytöstä tai yhteisomistuksesta, vaan niiden käytön vapaudesta, säätelemättömyydestä sekä kilpailullisuudesta. Eikä yhteisresurssin käyttäjät ole kestävä käytön ainoa uhka, vaan muutokset ulkoisissa olosuhteissa muuttavat myös kollektiivisen toiminnan luonnetta. Yhteislaidunten tragedia paljastaa paitsi useita yhteisten resurssien kestävä käyttöä hankaloittavia kannustinloukkuja niin sen, miten vaikea ihmisten on sopia yhdessä hallintajärjestelmistä, jotka motivoivat yksilöitä toimimaan kestäväällä tavalla myös tulevat sukupolvet huomioiden. (Kyllönen, teoksessa Kyllönen et al. 2011, 74-75.) Hardinin teksti tuntuu pakottavan lukijan vastaamaan hänen esittämiinsä väitteisiin, jotka vaikuttavat ensisilmäyksellä helposti kumottavilta. Huolellinen perehtyminen kuitenkin osoittaa, että provosoivien väitteiden takana on lukuisia vaikeasti ratkaistavia ja jokaisen ihmisen elämään vaikuttavia ongelmia.

Asetin tavoitteekseni selvittää, miten yhteislaidunten tragedia voidaan välttää. Valitsin tätä tarkoitusta varten kolme erilaista artikkelia kollektiivisen toiminnan ongelmatilanteista ja tutkin niiden avulla sosiaalisten dilemموjen erilaisia syitä, seurauksia ja ratkaisuvaihtoehtoja. Halusin myös selvittää, että vastaako Hardinin ihmis- ja kollektiivisen toiminnan ongelmatilanteiden kuvaus todellisuutta vertailemalla hänen näkemyksiään kahden muun vaikutusvaltaisen tutkijan esittämiin näkemyksiin. Minusta on perusteltua väittää, että Hardinin edustamat perinteiset taloustieteen ja politiikan teorioiden oletukset

rationaalisesta ihmisestä, joka tuntee kaikki eri tilanteissa käytettävissä olevat toimintavaihtoehdot seurauksineen eivät vastaa todellisuutta.

Hardinin kuvaus rationaalisen toimijan valinnoista ja kollektiivisen toiminnan ongelmatilanteista on liian yksinkertainen. Todellisuudessa ei ole resurssien vapaata ja rajoittamatonta käyttöä, eikä toimijan tavoitteena ole aina vain omien etujen ja halujen maksimointi. Kun Hardinin rationaalinen toimija tavoittelee vain omaa etuaan yhteiskunnassa, niin von Wrightin humanisti huomioi valinnoissaan muut ihmiset ja etsii sosiaalista tasapainotilaa. Von Wrightin ihmiskuvaus ja näkemys ihmisen hyvän toteutumisen ehdoista on minusta Hardinin näkemystä uskottavampi. Rationaalisen toimijan on punnittava lukuisia eri muuttujia ja etsittävä riittävä tasapainotila saavuttaakseen omat lyhyen- tai pitkän aikavälin tavoitteensa. Silti mikään ei takaa, että yhteislaidunten tragedialta vältytään, koska ihmiset ja heidän arvostuksensa ovat hyvin erilaisia. Ihmiskuvaa on minusta edelleen kehitettävä vastaamaan monimuotoisessa ja monimutkaisessa maailmassa tasapainoilevaa toimijaa, jonka valintoihin ja vuorovaikutuskykyyn vaikuttavat heidän mieltymyksensä ja taipumuksensa.

Yhteislaidunten sisäinen logiikka perustuu Hardinin mukaan ajatukseen, että on olemassa joukko, jonka jäsenen toiminnan tuottama hyöty jää jäsenelle itselleen, mutta toiminnan aiheuttama haitta jakaantuu tasaisesti kaikkien jäsenten kesken. Esimerkiksi yhteiset resurssit ehtyvät vapaasti käytettävissä olevien resurssien liikakäytön vuoksi. Asetelma kannustaa joukon jäseniä hyötyjen maksimoimiseen. Koska joukon jäsenten toimintaa ei ole rajoitettu, niin yksilöt jättävät huomioimatta aiheuttamansa haitan. Koko joukon yhteenlasketun hyödyn maksimointi edellyttää kuitenkin, että joukon jäsenet etsivät oikeaa suhdetta tavoittelemansa hyödyn ja aiheuttamansa haitan välillä. Kun yhteislaidunten sisäinen logiikka perustuu ajatukselle, että on olemassa oleva joukko, jonka jäsenen toiminnan tuottama hyöty jää jäsenelle itselleen vain siinä tapauksessa, että kaikkien jäsenten kesken jakaantuvan haitan yhteenlaskettu määrä on mahdollisimman pieni,

niin koko joukon yhteenlasketun hyödyn määrä kasvaa. Toiminta jatkuu, koska yhteiset resurssit eivät ehdy resurssien liikkakäytön seurauksena. Lisäksi hyöty jakaantuu joukon jäsenten kesken tasaisemmin, koska koko joukon hyödyn maksimointi edellyttää, että joukon jäsenet huomioivat valinnoissaan toinen toistensa preferenssejä ja toimintastrategioita.

Raja rationaalisen- ja epärationaalisen toiminnan välillä ei ole yksiselitteinen, vaan liukuva, koska se vaihtelee eri tilanteiden mukaan. Myös sosiaalinen tasapainotila on epämääräinen kuvaus yksilöiden välisen toiminnan hyötyjen ja haittojen suhteesta. Tämä tuli erinomaisesti esiin Ostromin tutkimuksissa, joissa hän osoitti, että vuorovaikutustilanteet eivät yksin riitä selittämään, miksi yksilöt joskus epäonnistuvat ja toisella kertaa onnistuvat ratkaisemaan yhteistoiminnan ongelmia. Teorioiden jatkokehittäminen on siis välttämätöntä, jotta ihmisen käyttäytymisen ja hänen kohtaamiensa tilanteiden teoreettinen ymmärrys kehittyy. Tulevaisuudessa lähtöoletukset liittyvät todennäköisesti yksilön preferensseihin, päätöksentekokykyyn ja kykyyn oppia vuorovaikutustilanteissa. (Ostrom 2009, 429–430, 432.)

Elinor Ostrom on saanut tutkimuksistaan valtavasti kiitosta ja hänen elämäntyöllään on tiedeyhteisön laaja hyväksyntä. Hän on ravistellut voimakkaasti vanhoja perinteitä ja osoittanut, miten vanhentuneet dikotomiat eivät riitä selittämään monimutkaisia ilmiöitä. Vanhentuneiden teorioiden tilalle tarvitaan monitieteellistä yhteistyötä ja uusia teorioita, jotka selittävät ihmisten välistä vuorovaikutusta ja sosiaalisia dilemmoja. Hänen keskeisin viestinsä tutkimusyhteisölle on, että luottamus lisää toimijoiden välistä yhteistyötä ja sen todennäköisyys kasvaa vastavuoroisuuden lisääntyessä. Ihminen ei ole sosiaalisiin dilemmoihiin takertunut avuton yksilö, vaan eturistiriitoja ratkaiseva sekä päätöksenteon ja sääntöjen täytäntöönpanon mekanismeja kehittävä yksilö. (Ostrom 2009, 429–430.) Tämä Ostromin perintö tiedeyhteisölle ravistelee vanhojen teorioiden perusteita niin

radikaalilla tavalla, että tulokset voidaan minusta perustellusti liittää osaksi paradigman muutosta, joka seuraa päivitetystä ihmiskuvasta.

Yhteislaidunten tragedialta voidaan välttyä, kun valintoja tekevä yksilö on motivoitunut toimimaan vastuullisella ja kestäväällä tavalla. Sosiaalisten dilemموjen kehittymistä voidaan ennaltaehkäistä kasvatuksen, altruistisen asenteen, luottamuksen, sääntöjen ja niitä valvovien instituutioiden avulla, mutta vapaamatkustamista ne eivät estä. Yksilön valintoihin vaikuttaa niin moni tekijä motivaation lisäksi. Yksilöt tekevät arvostelmia erilaisissa tilanteissa, joissa heidän käytettävissään oleva tieto ja yhteistyökumppanit vaihtelevat. Heidän tekemänsä johtopäätökset voivat olla oikeita, vääriä, hyviä tai huonoja. Näiden väliin jäävät vielä tilanteet, joissa vaihtoehdot ovat epämääräisiä. Vastassa on viime kädessä aina samat ongelmat, joihin törmäämme moraaliarvostelmia tehdessämme. Yksinkertaisia ja yksiselitteisiä oikeita vaihtoehtoja ei ole. Tästä syystä on ensiarvoisen tärkeää, että yksilöillä säilyy oikeus punnita erilaisia vaihtoehtoja ja valita niistä itsellensä parhaat. Erilaiset vaatimukset yksilön vapauden rajoittamiseksi yhteisen hyvän nimissä on helppo hyväksyä ja oikeuttaa, kuten Hardin osoitti pankkiryöstö -esimerkillään. Silti jokaiseen esitykseen yksilön vapauden rajoittamiseksi on suhtauduttava kriittisesti, koska historia tarjoaa meille liian monta esimerkkiä, miten ihmisoikeuksia on rikottu yhteisen hyvän nimissä aina tilaisuuden tullen. Yhteislaidunten tragedian ratkaisuvaihtoehdot eivät siis saa olla uhka yksilön vapauksille ja oikeuksille. Vapaamatkustaja ulosmittaa tämän vaatimuksen tarjoaman hyödyn täysimääräisesti ja jättää huomioimatta siihen liittyvän vaatimuksen – muiden vastaavaa vapautta ja oikeutta ei saa omalla toiminnallaan loukata. Tasapainotilan löytäminen voikin olla nykyihmiselle liian haastava tehtävä. Erilaisia huomioon otettavia ulottuvuuksia on useita ja se tekee tehtävästä erityisen haastavan, ellei mahdottoman.

Taloudellisen hyödyn tavoittelemisen on niin keskeinen osa länsimaista elämänmuotoa, että siitä seuraava ympäristöhaitta on hyväksytty luonnollisena osana kannattavaa

liiketoimintaa. Liian usein esimerkiksi liikenteen ja teollisuuden päästöjen aiheuttamien ympäristöhaittojen kustannukset jäävät muiden kuin niiden aiheuttajien maksettavaksi. Yritykset keräävät voitot ja yhteiskunta korjaa niiden keräämisestä aiheutuneet vahingot. Tulevaisuudessa yritysten pitää itse korjata ja korvata aiheuttamansa vahinko. *Laissez-faire* ei riitä! Esimerkiksi laivaliikenne saastuttaa jatkuvasti merialueita ja aiheuttaa ympäristöongelmia, koska niiden ehkäiseminen ja päästöjen vähentäminen ei ole kannattavaa. Varustamot pyrkivät minimoimaan kulunsa, koska niiden toiminnan tarkoituksena on vain tuottaa voittoa osakkeenomistajille. Korporaatioilta puuttuvat inhimilliset arvot, moraalikäsitteet sekä altruistiset asenteet. Yritykset pyrkivät myös hyödyntämään sääntelyn ja valvonnan puutteita hankkiakseen kilpailuetua muihin yrityksiin nähden. Käytännössä tämä tarkoittaa, että sääntöjä ei noudateta tai niitä kierretään erilaisilla järjestelyillä. Tällaisen vapaamatkustamisen kuriin laittaminen edellyttää saastuttaja maksaa -periaatteen täysimääräistä käyttöönottoa, lainsäädännön kiristämistä sekä aikaisempaa tehokkaampaa valvontaa. Ympäristön hyvinvointi on mahdollista turvata vaarantamatta liiketoiminnan kannattavuutta, mutta se edellyttää sekä yhteiskunnan että talouden perusrakenteiden muuttamista.

Toimijoiden vapauden rajoittaminen ei muuta vapautta sen vastakohtaksi, kuten Hardin pamflettinsa lopussa korostaa. ”Kun ihmiset sopivat yhdessä laeista, jotka kieltävät rosvoamisen, ihmiset eivät menetä vapauttaan vaan heistä tulee vapaampia” (Hardin 1968, 1248; Kyllönen et al. 2011, 60). Von Wright puolestaan määritteli uushumanismin perusajatukseksi sen, että kahleistaan vapautettu ihminen on kesytettävä ennen todellisen vapauden saavuttamista (von Wright 1976, 457). Hän kantoi huolta siitä, että välineellinen järki, byrokratisoitunut hallinto ja markkinatalous uhkaavat muuttaa yksilön vapauden vastakohtakseen. (Salmela 2016.) Humanistin on irtisanouduttava kaikista ihmisarvon mukaisen elämän mahdollisuuksia rajoittavista vapauden kahleista ja taisteltava ihmisen vapauttamisen puolesta ihmisessä piileviä anarkistisia voimia vastaan. (von Wright

1976, 457, 459.) Yhteislaidunten tragedia on siis samalla kuvaus vapauden tragediasta. Mitä vähemmän yksilön toiminnan vapautta rajoitetaan, sen varmemmin yksilön vapaus muuttuu vastakohdakseen ja lopputuloksena on vapauden tragedia yhteislaitumilla.

Lähteet

Autto, Hannu (2010), ”Elinor Ostrom ja yhteisresurssien monitieteellinen tutkimus”, *Kansantaloudellinen aikakauskirja*, 99–103, <http://www.taloustieteellinenyhdistys.fi/images/stories/kak/kak12010/kak12010autto.pdf>. Viitattu 10.6.2022.

Block, Walter & Jankovic, Ivan (2016), “Tragedy of the Partnership: A Critique of Elinor Ostrom”, *The American Journal of Economics and Sociology* 75.2, 289–318.

Frankel, Charles (1955), *The Case for Modern Man*, New York: Harper, 203.

Goodman, Paul (1968), *New York Rev.*, Books 10 (8), 22.

Gordon, H. Scott (1954), The Economic Theory of a Common Property Resource: The Fishery, *Journal of Political Economy* 62, 124–142.

Hardin, Garrett (1968), “The Tragedy of the Commons”, *Science*, 162, 1243–1248.

Hobbes, Thomas (1651), *Leviathan*, suom. Tuomo Aho, Tampere: Vastapaino.

Hobbes, Thomas ([1651] 1960), *Leviathan or the Matter, Forme and Power of a Commonwealth Ecclesiasticall and Civil*, Ed. Michael Oakeshott, Oxford: Basil Blackwell.

Kyllönen, Simo & Lemetti, Juhana & Nojonen, Niko & Oksanen, Markku (2011), *Kiista yhteismaista: Garrett Hardin ja selviytymisen politiikka*, Tampere: Niin & näin.

Lack, David (1954), *The Natural Regulation of Animal Numbers*, Oxford: Clarendon Press.

Lloyd, William Forster (1833), *Two Lectures on the Checks to Population*, Oxford: Oxford Univ. Press.

Malthus, Thomas (1798), *An Essay on the Principle of Population* [1798, 1st ed.], J. Johnson.

NobelPrize.org (2009), Press release, <https://www.nobelprize.org/prizes/economic-sciences/2009/press-release/>. Viitattu 1.11.2021.

North, Douglass C. (1990), *Institutions, Institutional Change and Economic Performance*, New York: Cambridge University Press.

North, Douglass C. (2005), *Understanding the Process of Institutional Change*, Princeton: Princeton University Press.

Ostrom, Elinor (1986), “An Agenda for the Study of Institutions”, *Public Choice*, 48, 3–25.

Ostrom, Elinor (1990), *Governing the Commons: The Evolution of Institutions for Collective Action*, New York: Cambridge University Press.

Ostrom, Elinor (2009), “Beyond Markets and States: Polycentric Governance of Complex Economic Systems”, Prize Lecture, Bloomington: Indiana University, 408–444. Viitattu 27.10.2021.

Salmela, Mikko (2016), von Wright, Georg Henrik, Kansallisbiografia-verkkojulkaisu.

Smith, Adam (1776), *The Wealth of Nations*, New York: Modern Library.

Studia Biographica 4 Helsinki, Suomalaisen Kirjallisuuden Seura,

<http://urn.fi/urn:nbn:fi:sks-kbg-007073>. Viitattu 30.5.2022.

Tang, Shui Yan (1991), "Institutional Arrangements and the Management of Common-Pool Resources", *Public Administration Review*, 42–51.

Taylor, Michael (1987), *The Possibility of Cooperation*, Cambridge: Cambridge University Press.

Wilson, Woodrow (1885), *Congressional Government: A Study in American Politics*, Boston: Houghton Mifflin.

von Neumann, J & Morgenstern, O (1947), *Theory of Games and Economic Behavior*, Princeton: Princeton Univ. Press.

von Wright, Georg Henrik (1976), "Humanismi – taisteleva elämänsenne", *Kanava* 4, 453-461, <https://filosofia.fi/fi/arkisto/humanismi-taisteleva-elamanasenne>. Viitattu 15.4.2022.